

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність обраної теми обумовлена тим, що сучасний стан розвитку української держави можна визначити як перехідний. Він характеризується двома діаметрально протилежними тенденціями: прагненням до стандартів демократичної, соціальної, правової держави, з одного боку, і низьким рівнем правової культури, деформованою правосвідомістю – з іншого. Формування демократичних, соціальних, правових основ держави і, відповідно, громадянського суспільства в сьогоденних умовах кризи, соціально невлаштованого населення, низького рівня політичної та правової культури громадян, неефективного запобігання правопорушень з боку правоохоронних органів, що призвело до криміналізації суспільства, тобто правового нігілізму, неможлива без відповідного підвищення рівня правової культури, та безпосередньо - правової свідомості у всього населення країни, неухильного дотримання прав і обов'язків, забезпечення гарантій міжнародних та національних.

Сьогодні в Україні склалась тенденція втрати правом свого авторитетного значення, що виявляється, насамперед, у тому, що в суспільстві немає цінності та поваги до нього та його окремих інститутів. Це, в свою чергу, безпосередньо впливає на зниження рівня правової культури та занепад розвитку України як правової держави.

Передумовами виникнення правового нігілізму в сучасному українському суспільстві є ряд певних протиріч. Одним із прикладів можна розглянути динамічність законодавства, його нестабільність, що впливає на ігнорування прийнятих законів, невиконання та відсутність поваги до них – що уособлює собою сприятливі умови породження явища правового нігілізму. Отже, сучасний етап державного будівництва незалежної, демократичної, соціальної та правової держави в Україні вимагає забезпечення розвитку правового суспільства, з належним рівнем правової культури всіх суб'єктів суспільних відносин, адже без цієї принципової умови неможливо розвинути правову

систему України, а тому подолання правового нігілізму є першочерговим завданням.

Аналіз публікацій за тематикою дослідження. Увагу правовому нігілізму як вагомій проблемі державно-правової дійсності приділяли безліч вітчизняних науковців, серед яких: О. Бугера, О. Дахно, В. Дудченко, А. Заєць, Т. Мельничук, Ю. Оборотов, О. Рогач, С. Скуріхін, О. Ткаля, О. Хаврат, Г. Чувікова та інші. Окремі аспекти правового нігілізму й гуманістичного змісту права свого часу досліджено в працях таких учених, філософів права: В. Копейчикова, В. Головченко, В. Нерсисянца, А. Алексєєва, В. Крауса, Ю. Тихонравова, Ю. Баскіна, П. Рабіновича, В. Костицького, М. Козюбри, М. Ібрагімова, Л. Кравченка, О. Манохи, Д. Керімова та інших.

Віддаючи належне важливості та науковій цінності розвідок згаданих вчених у вирішенні теоретичних та практичних питань пов'язаних з правовим нігілізмом доводиться констатувати відсутність у вітчизняній науці комплексного дослідження стосовно подолання правового нігілізму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами (кафедральними темами). Дослідження виконано на кафедрі теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби. Тема дипломної роботи відповідає темі наукових досліджень кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби на 2017–2021 роки «Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової та соціальної держави» (державний реєстраційний номер № 0117u007209).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в аналізі правового нігілізму і проблем його подолання.

Для досягнення поставленої мети в роботі ставляться такі завдання:

- обґрунтувати визначення змісту поняття правового нігілізму, розкрити його сутність та причини виникнення;
- охарактеризувати правовий нігілізм як фактор впливу на державний суверенітет;

- виявити основні загрози в сфері національної безпеки, які впливають на національні інтереси під дією чинника правового нігілізму та дослідити правовий нігілізм як передумову виникнення тероризму;

- дослідити корупцію та правовий нігілізм;

- виявити проблеми та причини правового нігілізму в сучасній Україні

- розробити практичні рекомендації щодо подолання правового нігілізму в Україні.

Об'єкт дослідження – система суспільних відносин в рамках якої існує правовий нігілізм.

Предметом дослідження є правовий нігілізм, як антипод правової культури.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складає сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання: діалектичного, історичного, моделювання, формально-логічного, порівняльно-правового; аналітико-синтетичного тощо. Метод систематизації дав змогу узагальнити результати вітчизняних наукових досліджень за темою дослідження, порівняльний метод використовувався для уточнення основних понять.

Абстрактно-логічний метод теоретичного узагальнення й формування висновків. Зокрема, за допомогою діалектичного та історичного методу досліджено: правовий нігілізм: поняття, сутність, причини та розкрито закономірності виникнення правового нігілізму (п. 1.1., 1.2.).

Аналіз правового нігілізму як фактору впливу на державний суверенітет та правовий нігілізм як чинника впливу на національну безпеку держави здійснювався з використанням аналітико-синтетичного та системного методу (п. 2.1., 2.2.).

Формально-логічний метод застосовано для з'ясування питань правового нігілізму як передумови виникнення тероризму (п. 2.3). Органічне використання спеціальних наукових методів дало змогу реалізувати такі постулати наукового дослідження, як повнота, логічна несуперечливість та об'єктивність.

Наукова новизна отриманих результатів. Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дипломна робота магістра присвячена комплексному дослідженню правового нігілізму: поняття і проблем його подолання, яке здійснювалося за допомогою сучасних методів пізнання, з урахуванням новітніх досягнень правової науки. У результаті проведеного дослідження дістали подальшого розвитку низка наукових положень та висновків, а саме: проаналізовано правовий нігілізм: поняття, сутність, причини, розкрито закономірності виникнення правового нігілізму, охарактеризовано правовий нігілізм, як фактор впливу на державний суверенітет, здійснено дослідження правового нігілізму, як чинника впливу на національну безпеку держави, досліджено правовий нігілізм, як передумову виникнення тероризму, досліджено корупцію та правовий нігілізм, розкрито проблеми та причини правового нігілізму в сучасній Україні, запропоновано механізми, способи, заходи подолання правового нігілізму в Україні.

Дана дипломна робота є спробою магістранта розвинути наявні в науці положення щодо подолання правового нігілізму в Україні:

- удосконалено теоретичні уявлення про зміст поняття «правовий нігілізм», запропоновано його визначення;
- дістали подальший розвиток встановлення конкретних причин правового нігілізму в Україні;
- на рівні магістерської роботи обґрунтовано пропозиції щодо подолання правового нігілізму в Україні: механізми, способи, заходи.

Практичне значення отриманих результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані:

- у науково-дослідній роботі при подальшому дослідженні теоретико-методологічних проблем правового нігілізму: поняття і проблем його подолання;
- у сфері правотворчості розробці та експертизі нормативно-правових актів;
- у навчальному процесі при підготовці розділів підручників і навчальних посібників, при підготовці відповідних методичних матеріалів, складанні

навчальних робочих програм, навчально-методичних комплексів, розробці спецкурсів – в рамках є плану наукової роботи кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права юридичного факультету Академії Державної пенітенціарної служби на 2016-2021рр. № 0117 у 007206 за темою: «Правовий нігілізм: поняття і проблеми його подолання».

- у правозастосовчій діяльності при застосуванні спеціальних заходів впливу з метою подолання правового нігілізму.

Апробація матеріалів дипломної роботи магістра. Основні положення дипломної роботи магістра обговорювалися на науково-практичному семінарі, а саме:

Сергієнко С.Л. Правовий нігілізм: актуальні теоретичні та практичні питання. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу.* матеріали VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 214-218.

Структура та обсяг дипломної роботи магістра. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 85 сторінок. Список використаних джерел налічує 77 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ

1.1. Правовий нігілізм: поняття, сутність, причини

Здобувши наприкінці минулого століття незалежність своєї держави, нам вже із самого початку довелося, фактично, розпочинати з чистого аркуша розбудову власних соціальних інституцій. Увійшовши в третє тисячоліття, Україна зіштовхнулася з новими викликами. Сучасні умови поставили перед нами великі та важкі завдання якісних перетворень у всіх сферах суспільного життя, сповіщаючи про нагальну необхідність негайного оновлення. Проведення таких потрібних нині глибоких структурних змін актуально стало першим питанням на порядку денному подальшого розвитку усього соціуму аби запобігти посиленню негативних руйнівних процесів, що спостерігаються сьогодні в нашій державі. У контексті формування нового мислення перед вітчизняною наукою постало важливе завдання особливого значення – обрати і методологічно обґрунтувати правильний напрям реформ, що в кінцевому підсумку мало б позначитися якнайкраще на усьому нашому майбутньому. Особливо гострим у цьому аспекті визріло питання подолання правового нігілізму.

Становлення правової держави в Україні вимагає реального утвердження принципу верховенства права, зміцнення дисципліни, законності та правопорядку в країні, забезпечення прав, свобод та законних інтересів як фізичних, так і юридичних осіб та інших колективних суб'єктів. Дотримання цих принципів покладається на високу свідомість всіх учасників суспільства. В сучасних умовах розвитку України недотримання цих принципів приймає найрізноманітніші форми: неприйняття певним прошарком суспільства правлячого курсу влади, нових проєвропейських цінностей, незадоволеність, а іноді й вороже відношення до проведених реформ, незадоволення їх проведенням, соціальні протести. Ці неприйняття характерні як до простих

людей, так і керівників високого рівня - депутатів усіх рівнів, політичних партій, державних службовців. Таке відношення до принципу верховенства права й отримало назву нігілізм, а поведінка, пов'язана з недотриманням норм права - правовий нігілізм [1, с. 189].

Правовий нігілізм, відзначає Поляков І. І. «не є якимось суцього специфічним, абстрактним поняттям, що цікавить лише вузьке коло фахівців. Це явище, яке пронизує всі сфери соціальної життєдіяльності, безпосередньо впливає на стан законності і правопорядку в суспільстві. Термін «нігілізм» походить від латинського слова «*nihil*», тобто «ніщо». «Нігілізм, як родове поняття, розглядається як повне заперечення історичних цінностей, культурних надбань світового на вітчизняного характеру, створених людством, негативне ставлення до національної культури, моральних, політичних та юридичних цінностей. Особливе місце в дестабілізації суспільства належить юридичному або правовому нігілізму, суть якого полягає в загальному негативному ставленні, неповазі до права, законів, нормативно-правових актів. З погляду філософії і теорії права правовий нігілізм варто розглядати як наукову категорію, феномен громадського життя, що відображає певний стан юридичної життєдіяльності суспільства і традиційно характеризується негативним ставленням до права, ігноруванням юридичних цінностей, можливостей правового регулювання суспільних відносин і перебільшенням ролі неюридичних цінностей і факторів – моралі, політики, релігії та інших» [2, с. 503].

На думку правознавця І. Турло, «правовий нігілізм – це також і напрямок у соціально-політичній та юридичній думці і поведінці людей, що заперечує соціальну цінність права, ідею верховенства права і правової держави взагалі, вважає право найменш досконалим способом регулювання суспільних відносин» [3, с. 35].

Отже, «правовий нігілізм – це крайній прояв правового невігластва, відкидання або ігнорування права, юридичних норм і загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій» [4, с. 269].

У процесі переоцінки існуючих цінностей, поглядів і стереотипів відбувається не просто зростання правового нігілізму, а й з'являються нові форми його вираження та існування, що відображають сучасний розвиток суспільних відносин [5, с. 46].

Так у сучасній юридичній літературі можна зустріти різноманітні критерії класифікації правового нігілізму, «серед яких можна виділити активний та пасивний правовий нігілізм. Так свідоме ігнорування, недотримання громадянами та посадовими особами встановлених правових норм, а також маніпулювання правом – вибіркове виконання нормативно-правових приписів – залежно від власної вигоди, буде проявом активного правового нігілізму. У той же час недотримання існуючих у суспільстві правових приписів через низький рівень освіченості та правової культури отримало назву пасивного правового нігілізму» [6, с. 374].

В сучасній літературі України – «як науковій так і в публіцистичній - часто вживається термін «правовий нігілізм». На думку авторів публікацій він повністю завоював масову свідомість і дуже негативно впливає на суспільство. Автори робіт, які вживають цей термін, не роблять спроб пояснити, що вони розуміють під цим терміном - не дають визначення цього поняття, не проводять аналіз причин цього явища, суті і можливих шляхів його подолання. Термін «нігілізм» майже у всіх довідкових, словникових, наукових виданнях тлумачиться майже однаково. Так, Тлумачний словник української мови 2010 р. під цим терміном вважає, що він походить від латинського слова *nihil* - ніщо, нічого. «1. Цілковите заперечення всього загально визнаного; повний спектицизм. Спосіб мислення нігіліста (у 2 значеннях); - ет., - а ч, кл. - е. Людина, що негативно ставиться до всього загально визнаного. 2. Іст. Представник російської різночинної інтелігенції 60-х років XIX сторіччя, що був прихильником нігілізму» [2, с.377].

Філософський словник 1968 р. визначає «нігілізм як позицію повного заперечення, не пов'язаного з жодними позитивними ідеалами» [3, с.246]; Словник іноземних слів 1983 р. розуміє «нігілізм як повне заперечення всього

загальноприйнятого, повний скептицизм» [4, с.335]; Радянський енциклопедичний словник 1982 р. визначає «нігілізм як заперечення загальноприйнятих цінностей, ідеалів, моральних норм, культури, форм суспільного життя» [5, с.883].

Аналіз наведених визначень терміну «нігілізм» показує, що його підґрунтям є заперечення. Але, на нашу думку, поняття «нігілізм» і «заперечення» не є ідентичними. Між ними не можна ставити знак рівності. Не всяке заперечення означає нігілізм, а той, хто заперечує будь-яке суспільне явище, є нігілістом. За обсягом заперечення є ширше терміну нігілізм і повністю поглинає його.

На підставі викладеного можна визначити нігілізм як повне заперечення загальноприйнятих цінностей, моральних норм, ідеалів, повний скептицизм, пов'язаний з кризовими періодами історичного розвитку суспільства.

Причин правового нігілізму надзвичайно багато і їх кількість з роками, як показує практика, на жаль, не зменшується, а, навпаки, невпинно зростає. Усвідомлення цього факту викликає тривогу за правове майбутнє, адже зведення до мінімуму правового нігілізму в українському суспільстві можливе лише за умов усунення джерел цього явища. Одним із джерел сучасного правового нігілізму є, «безперечно, спадок минулого, – це ті умови, що породили негативне ставлення до права не тільки у представників старшого покоління, а й у наступних поколінь. Це перш за все наслідки самодержавства, багатовікового кріпацтва, репресивного законодавства, що позбавляло значну кількість людей прав і свобод, недосконалість правосуддя» [5, с. 47].

Ще однією причиною появи правового нігілізму є зловживання владою вищими посадовими особами держави, гальмування і не завершення реформ, і як наслідок – юридична байдужість. Органи державної влади та місцевого самоврядування та їх посадові особи також не дотримуються встановлених державних приписів, знаходячи відповідні пояснення і виправдання («для потреб людей», «для досягнення поставлених цілей» і т. ін.). І як наслідок, тоді в суспільстві з'являється відомчий правовий нігілізм, який проявляється тоді,

коли приймаються неправові закони підзаконні нормативно-правові акти. Такі акти можуть ігнорувати суб'єктивні права, свободи і інтереси громадян та інших суб'єктів суспільних відносин. Характерною рисою відомчого правового нігілізму поряд із неповагою до прав людини є і неповага до закону як вищого джерела права» [6, с. 376].

Аналіз правового нігілізму як соціального і систематичного явища дозволяє визначити його причини, запропонувати заходи для профілактики і зменшення його негативного впливу на державу і суспільство.

Так, у літературі [7, с.122] «на підставі узагальнення різноманітних джерел наводяться основні причини правового нігілізму. Це, зокрема:

1) історичні коріння, які є природнім наслідком самодержавства в царській Росії, багатовікового кріпосництва, що позбавляв людей прав і свобод, репресивного законодавства та недосконалого правосуддя;

2) теорія і практика розуміння диктатури пролетаріату як влади, яка не пов'язана і необмежена законами;

3) правову систему, в якій панували адміністративно-командні методи, таємні і напівтаємні підзаконні нормативні акти, а конституції в їх багато численних варіантах і малочислені демократичні закони - які тільки декларували права і свободи особи, принижували роль суду і права;

4) кількісне й якісне корегування правової системи минулого в перехідний період, криза законності і неврегульований механізм запровадження в дію законів та інших нормативних актів, затягування процесу здійснення реформ й особливо судової і правоохоронної системи». Прихильником наведених причин правового нігілізму виступає і М.А. Бурдоносова [8, с.139].

Підтримуючи таку класифікацію основних причин правового нігілізму, ми вважаємо її неповною, оскільки вони не вказують на особливість правового нігілізму в теперішній Україні. На нашу думку слід додати ще одну причину, головну для держави і суспільства України. Такою причиною ми вважаємо: 5) відсутність політичної волі правлячої верхівки України активно протистояти

правовому нігілізму і корупції, а також невміння влади думати й діяти по-державницькому.

Слід також зазначити, що «правовий нігілізм закладено глибоко в нашій правосвідомості та правовій культурі ще з давніх-давен, яка тривалий час формувалася під впливом негативного ставлення до права. Право минулих часів характеризується тим, що воно було засобом примусу в руках пануючого класу, а не забезпечувало захист прав та свобод простої людини. Тому серед причин існування правового нігілізму слід назвати і низький рівень правової культури населення. Правова культура особи виражається в оволодінні нею основними юридичними знаннями, у повазі до закону та права, у свідомому дотриманні норм права, у розумінні соціальної юридичної цінності права, у нетерпимості до правопорушень та у боротьбі з ними» [9, с. 3].

Ще одним джерелом і формою прояву правового нігілізму є порушення прав і свобод людини і громадянина, особливо таких, як право на життя, честь, гідність, житло, майно, безпеку життя, соціальні права, що пов'язані із забезпеченням гідного людини рівня життя. У Конституції України сформульовано основні права і свободи людини, визначено механізм їх забезпечення та практичної реалізації. Людина в Україні визнається вищою цінністю, і тому захист її прав і свобод проголошується вищою метою держави.

Період реформування нашого суспільства зумовлює виникнення нових причин правового нігілізму, серед яких і недосконалість, суперечливість та неузгодженість законодавства. Така «проблема стає актуальною тоді, коли велика кількість законодавчих актів суперечать один одному, а також коли певні кола суспільних відносин регулюються переважно підзаконними нормативно-правовими актами, які у свою чергу теж суперечать не тільки один одному, а й закону. Усе це підриває довіру народу до законодавця. До того ж, зростання законодавчого масиву, багаточисельні нашарування актів і протиріччя в правовому регулюванні одних і тих самих питань створює плутанину» [6, с. 380].

Престиж законодавця настільки знизився, що громадяни побоюються

прийняття нових законів, заздалегідь розцінюючи їх як непродумані і необґрунтовані. Так за кількісними показниками прийнятих законів ми досягаємо рівня європейських парламентів, але проблемою залишається їх якість. Про це свідчить те, що 90 відсотків із прийнятих законів є зміни і доповнення до чинних, у тому числі і нових законів та закони про ратифікацію міжнародних договорів. І так буде доти, доки ігноруватимуться системність і плановість у розвитку нашого законодавства, поки лобісти пробиватимуть вигідні для відповідних кланів закони» [10, с. 48].

Багато приймається законів недосконалих, «сирих», таких, що потребують конкретизації в різних відомчих правових актах, в яких знищується дух і первинний зміст даного закону. Так створюється видимість законності, юридичної оформленості, а насправді панує беззаконня, правовий нігілізм [11, с. 121].

Причиною існування правового нігілізму можна також назвати і конфронтацію між виконавчою і законодавчою гілками влади. Кожна з гілок влади повинна бути незалежною, що має виключати можливість узурпації влади якоюсь особою чи окремим органом. Проте і сьогодні в Україні все ще спостерігається протистояння між законодавчою і виконавчою гілками влади, що породжує недовіру до їх діяльності серед населення. У науковій літературі існують два підходи до розуміння сутності правового нігілізму – класичний (традиційний) і новаторський. «У межах класичного підходу правовий нігілізм розглядається як деструктивний соціальний феномен, сутність якого – негативне ставлення до права, зневіра в його можливості вирішувати нагальні проблеми так, як того вимагає соціальна справедливість. Представники новаторського підходу вважають, що до існування цього явища призводить саме право через свою недосконалість» [12, с. 89]. Правовий «нігілізм розглядається як специфічний соціальний орієнтир, який визначає напрям негативних тенденцій у юридичній сфері і без якого стає неможливим пошук нових концепцій та ідеалів, а також шляхів вирішення проблем, що існують у суспільстві» [13, с. 12].

На особистісному рівні правовий нігілізм виступає в двох якостях: «як стан настроїв і як спосіб дій, лінія поведінки. Останнє – індикатор шкідливості і небезпеки явища. Вчинки – наслідки помислів, тому саме за вчинками можна судити про реальну наявність і наслідки правового нігілізму. Зі зменшенням правової культури і правової свідомості збільшується правовий нігілізм» [14, с. 16].

Правовий нігілізм є породженням системи суб'єктивних і об'єктивних чинників, зокрема: наступність нігілістичних традицій –протягом багатьох століть формувалося нігілістичне ставлення до правових норм, які приймалися в угоду владі і втілювалися в життя з порушенням принципів справедливості, свободи і рівності [15, с. 29].

Отже, правовий нігілізм – деформаційний стан правосвідомості особи, групи, суспільства, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак виключає злочинний намір. Серед характерних причин виникнення і розвитку різноманітних форм та видів правового нігілізму в українському суспільстві можна виділити такі: порушення прав і свобод людини і громадянина, а також зневіра громадян у механізми реального їх захисту; економічна та політична нестабільність, зміна ідеології та духовних цінностей; історичне коріння розвитку суспільних відносин в Україні; низький рівень політичної і правової культури; ігнорування норм права державними органами під час здійснення владних повноважень; недосконалість та суперечливість законодавства; конфронтація між гілками влади; прагнення уникнути юридичної відповідальності, обійти закон; недосконалість правової освіти населення. Вихід із стану правового нігілізму, який зараз присутній у суспільстві, можливий лише за активної позиції самої особистості і вбачається у таких заходах: підвищення правової свідомості та правової культури громадян; правова просвіта і правове виховання населення; приведення законодавчої бази у відповідність до європейських і світових стандартів.

1.2. Закономірності виникнення правового нігілізму

На кожному етапі історичного розвитку суспільства цей термін мав характерне тільки для цього історичного періоду своє значення, своє тлумачення. Вперше термін «нігілізм» зустрічається в Августина і означав відсутність віри в Бога [16, с. 5]. У XII ст. нігілістами називали тих, хто заперечував людську природу Христа та одну з фундаментальних основ християнства - догмат троїчності, зокрема, переданого анафемі Схоласта Петра Ломбардського [17, с.9]. Всіх, хто заперечував догмати церкви, вважали єретиками, а ідеї, які вони пропонували - єрессю. Це були перші спроби використання нігілізму щодо християнської віри. На захист церковних догмат і була впроваджена інквізиція, яка жорстоко придушувала єретичні ідеї. Боротьба інквізиції з єрессю призвела до ще одного негативного явища в суспільстві - корупції першим проявом якого став продаж індульгенції, тобто за певну суму на користь церкви можна було відкупитися не тільки від суду інквізиції, а навіть і від покарання. Тому заперечення християнської догми і становить перший етап становлення нігілізму.

Найбільшого поширення, як напрям суспільної думки, нігілізм набув у XIX ст. у працях видатних філософів того часу, таких як Д. Кампер, Ф. Ніцше, П.Ж. Прудон, Г. Фіголь, М. Хайдеггер, М. Штернер, Е. Юнгер, В.Г. Якобі та ін. У царській Росії, до складу якої входили українські землі, цей термін появився і набув широкого поширення після публікації роману І.С. Тургенева «Отцы и дети» 1868 р. Значний внесок у заперечення теологічного розвитку суспільства зробив вітчизняний вчений С.А. Подолинський, який в роботі «Праця людини і її відношення до розподілу енергії» здійснив «прорив у світовій науці» про розвиток суспільства» [18, с. 5].

Тому цей період можна віднести до другого етапу становлення нігілізму з назвою філософсько-ліберальний. Більшовики після захоплення влади в Росії доповнили існуючий нігілізм новими рисами. Вони оголосили державу вищою цінністю. А право шкідливим, тимчасовим, умовним створенням, яке потрібне

тільки тому, що воно захищає інтереси панівного класу. Право розглядалося як віджилий інститут, а правова норма мала виключно каральну функцію.

Горохов П. А. відзначає, що «Радянська влада протягом всього свого історичного періоду продовжувала традиції більшовиків. При цьому, не тільки на словах, але і в Конституціях стверджувалося і закріплювалося, що влада належить народу. В той же час вважалося, що народ незрілий, не здатний до самостійного суспільного буття. Постійно стверджувалося, що державна влада рідна, батьківська, яка повинна здійснювати авторитарне, а якщо буде потрібно, то і примусове керування суспільством. На підставі наведеного ми вважаємо цей період третім етапом становлення нігілізму як - більшовицько-радянський. Але найбільшого розвитку нігілізм набув у період «перебудови» в Союзі Радянських Соціалістичних Республік і різноманітних революцій уже в незалежній Україні. Він виник на хвилі загального нігілізму, що охопив усю країну, коли багато-чого (якщо не все) переоцінювалося, переосмислювалось й відкидалось. Нігілізм у ті часи супроводжувався такими явищами, як нестримана самокритика, розвінчання і осміювання попереднього досвіду, культурно- історичних традицій і звичок, змалювання минулого тільки у чорних фарбах. Все це формувало у людей комплекс неповноцінності, синдром провини за минуле, звинувачення «попередників». Наведені обставини дають нам підстави вважати цей період четвертим етапом становлення нігілізму як - період перебудови» [19, с. 32].

Сьогоднішній нігілізм в Україні виражається в різних іпостасях - заперечення певними силами і населенням курсу реформ, не сприйняття нових форм життя, соціальні протести, популізм, кон'юнктура, демагогія. Ці негативні явища доповнюються новими - зростанням злочинності, бандитизмом, рекетом. У цих умовах еволюція уже мало кого влаштовує - тільки «революція», хоча план по революціям, як визначив один з публіцистів, Україною не тільки виконаний, а й вже давно перевиконаний.

Нігілізм багатолікий, витончений і підступний. Він здатний швидко мімікрувати, змінюватися, пристосовуватися до певних обставин. Існує багато

форм і сторін його конкретного прояву. Ми не будемо перераховувати ці форми. Зупинимось лише на формі, яка визначає тему нашого дослідження, що називається правовим нігілізмом.

Правовий нігілізм - це один з напрямків суспільно-політичної думки, яка заперечує соціальну й особисту цінність права, вважає його найменш сучасним способом регулювання суспільних відносин. Суть його - в загальному негативно заперечувальному, неповажному відношенню до права взагалі і, зокрема, до Законів, інших нормативних актів і до встановленого правопорядку.

Але одним із головних моментів, вказує Горохов П.А., «виступає гордовито-зневажливе, поблажливо-скептичне сприйняття права, оцінка його не як базової основоположної ідеї, а як другорядного явища в загальній шкалі людських цінностей, що, в свою чергу, характеризує ступінь цивілізованості суспільства, стан його духу, соціальних почуттів, звичок. Відношення може бути й індиферентним (байдужим), що теж характеризує не нерозвиненість правової свідомості людей. Аналізуючи правовий нігілізм, слід враховувати, що це явище слід розглядати як сукупність двох взаємопов'язаних і взаємозалежних сторін: 1) заперечення державою права як свого самообмеження і 2) не сприйняття народом нав'язаних йому правових норм і неповагу до них. Нехтування цими складовими тільки посилюють загальну недовіру в право, в здатність держави ефективно вирішувати питання, що їх ставить суспільне життя і штовхає на радикальні заходи для виходу з важкого становища. Свідченням таких висновків є розгул і значний зріст злочинності проти власності, зухвалі злочини на транспорті, злочини зі зброєю, вибухівкою, які посягають не тільки на державу, а навіть на національну безпеку. В цих умовах особливого розвитку набув правовий нігілізм серед молоді. Це обумовлено тим, що в сучасному українському суспільстві знаходять широке відображення такі небажані негативні форми правового нігілізму, як молодіжний екстремізм, злочинність як у підлітковому, так і молодіжному середовищі. Такі негативні дії носять велику шкоду як самій державі, так і українському суспільству, затримують їх розвиток» [19, с. 33].

Професор Криворізького економічного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана Копайгора І. Д. відзначає, що у «2017 році було проведено соціологічне дослідження серед молоді, яка навчається в школах, коледжах, вищих навчальних закладах, та яке показало, що більше 53 % молоді не вірять у Закони, норми моралі і готові до скоєння злочинів. Це свідчить, що молодь не поважає Закони своєї держави, не боїться їх порушувати і, на нашу думку, не усвідомлює всіх юридичних і соціальних наслідків. Тому вже зараз потрібно звернути увагу і проявити активні дії з боку держави і суспільства, спрямовані на попередження й запобігання негативних дій з боку молоді. Але правовий нігілізм молоді не виникає сам по собі. На нашу думку, він пов'язаний зі станом молоді в суспільстві. З одного боку молодь є важливим стратегічним ресурсом суспільства і здатна здійснити перетворення в економічному і соціальному напрямку, визначати активну роль руху суспільства. З іншого боку - українська молодь поставлена перед необхідністю раннього вибору свого життєвого шляху, поспішає потрапити в поле зору потенційних працедавців, щоб після отримання освіти мати цікаву, престижну, високооплачувану роботу. Проте, разом із цим молодь втрачає головне в життєвому формуванні - ігнорується виховання й ціннісне орієнтування. В цьому випадку молоді люди ігнорують багато політичних, правових, моральних норм і цінності суспільства» [1, с. 190].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що для українського суспільства слід виходити з того, що поширення цього явища стали наочними, а багато факторів, які з ним пов'язані, залишаються нерозкритими. Це обумовлено тим, що правовий нігілізм залишається однією з традиційних складових світосприйняття наших правлячих структур так і духовності народу, а тому вбачається, що правовий нігілізм як складова нігілістичної ментальності є підставою, яка виступає запереченням права, яке є властивим як державній владі так і суспільству.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ

2.1. Правовий нігілізм фактор впливу на державний суверенітет

Правосвідомість українських громадян, яка є одним із основних елементів правової культури, виступає важливим чинником формування правової держави та громадянського суспільства в Україні. Через філософсько-правовий аналіз правосвідомості стає можливим пізнання того, яким чином право функціонує у суспільстві, яким чином громадяни сприймають право, ставляться до нього, визнають або не визнають закріплені у ньому цінності, норми, принципи, ідеї тощо. Внаслідок цього розгляд різних проблем правосвідомості, багато з яких й досі є дискусійними, має найважливіше значення у системі філософсько-правових знань.

В останні роки, вказує Рогач О.Я, «в наукових дослідженнях дослідники починають наполегливіше обговорювати тему взаємозв'язку безпеки суспільства, цілісності суверенітету держави з рівнем правової свідомості, культури суспільства. У зв'язку з цим набуває особливе значення вивчення проблеми правового нігілізму як загрози суверенітету» [20, с. 44].

Помилково думати, що правовий нігілізм характерний лише для маргінальних верств населення. На жаль, ним уражене все суспільство знизу доверху: політична еліта, інтелігенція, державні службовці та юристи-професіонали, народні обранці. Розчарування у правових ідеалах, втрата віри в абсолютну цінність права, законність і справедливість, своєрідна установка на вихід з правового поля діяльності й прагнення протиставити ідеї права інші цінності неправового характеру [21, с. 66] є основними рисами правового нігілізму не лише громадян, а й державних мужів.

Зловживання правом представниками державної влади набуває характеру правового невігластва і свавілля. Разом з тим людина воліє, щоб держава постійно й надійно захищала її від протиправних посягань, зловживань та

недбальства з боку представників влади, ефективно забезпечувала відновлення порушених прав та свобод. Слабка правова захищеність особистості на тлі проголошуваних декларацій про це, нездатність держави та її органів забезпечити порядок, стабільність і спокій у суспільстві, відгородити людей не лише від злочинних зазіхань, але й від всевладної сваволі чиновників не може не породити негативного ставлення, зневаги до права, об'єктивно викликає відторгнення соціуму, роздратування, невдоволення, протест. Індивід перестає поважати й цінувати право, бачити в ньому реальний інструмент регулювання та захисту своїх прав та інтересів, тобто втрачається цінність права як соціального регулятора. Люди починають використовувати норми права всупереч їх призначенню, ігноруючи свободи інших суб'єктів правовідносин, порушуючи загальноправові принципи правоздійснення: добросовісність, розумність, справедливість – і тим самим вчиняють не що інше як зловживання правом.

Небезпечність поширеності випадків зловживання правом полягає ще й у тому, що в соціумі панує стійкий стереотип переконання про «корисність» зловживання правом, оскільки держава, як було вказано вище, сама повсюдно зловживає правами. У цьому зв'язку дії індивіда ніби виступають як зворотна, морально виправдана, на його думку, реакція на нігілізм держави, у рамках якої індивід виправдовує себе можливістю подібної захисної реакції. Тобто спрацьовує принцип: «що дозволено іншим не заборонено, а, отже, і дозволено мені», який за своєю суттю є нігілістичним ставленням до права. Наслідком цього виступає поява, а потім і наростання тенденцій морального й правового нігілізму в усе більшої кількості зовні законослухняних громадян. У широкому змісті нігілізм (від лат. *nihil* – ніщо) означає заперечення (невизнання як дійсної соціальної цінності) загальноприйнятих соціальних цінностей, ідеалів, принципів, моральних, правових, релігійних і т. п. норм культури, установленого правового та/або громадського порядку тощо. У абстрактному значенні, нігілізм – це заперечення, негативне ставлення до окремих складників суспільного життя. Уперше це поняття з'являється у працях німецького

філософа, письменника Фрідріха Якоба, проте найбільш повний вияв отримало у творах Фрідріха Ніцше. «Що означає нігілізм? – запитує він і відповідає: «Те, що вищі цінності втрачають свою вартість, ... немає мети, немає відповіді на питання: «навіщо?»» [22, с. 9]. Нігілізм виникає там, де життя знецінюється, де загублена мета й нема відповіді на питання про сенс життя, сенс існування самого світу. «Нігілізм – явище, пов'язане з переоцінкою вищих цінностей, саме тих цінностей, які тільки й наповнюють змістом всі соціальні дії й прагнення людей» [23].

Правовий нігілізм – деформаційний стан правосвідомості особи, групи, суспільства, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак виключає злочинний намір. Ігнорування закону зі злочинною метою – самостійна форма деформації правосвідомості. Разом з тим правовий нігілізм породжує правопорушення, у тому числі кримінального характеру.

Одним з ключових моментів, констатує Рогач О.Я, «виступає гордовито-зневажливе, зверхнє, поблажливо-скептичне сприйняття права, оцінка його не як базової, фундаментальної ідеї, а як другорядного явища в загальній шкалі людських цінностей, що, в свою чергу, характеризує міру цивілізованості товариства, стан його духу, умонастроїв, соціальних почуттів, звичок. Стійке упередження, невіра у високе призначення, потенціал, універсальність, можливість і навіть необхідність права - такий морально-психологічний генезис даного феном. Нажаль, дане явище стало частиною нашого повсякденного життя. Навряд зараз когось можна здивувати тим, що звичайні люди укладають кредитні договори на таких умовах, які реально неможливо виконати; самотні літні люди піддаються впливу та підписують договори за яким позбуваються своєї домівки і залишаючись без засобів для існування, вимушені переїжджати до притулків; тотальним незнанням дорослим населенням, а особливо неповнолітніми правових основ. Правова необізнаність громадян призводить до того, що вони стають жертвами шахраїв та злодіїв» [20, с 45].

М. Хайдеггер, вважає, що нігілізм – це «не просто історичне явище серед інших явищ, не лише духовна течія разом з іншими – християнством, гуманізмом і просвітництвом – у межах європейської історії. Нігілізм, за своєю суттю, – основний рух в історії Західної Європи, який виявляє таку глибину, що його розгортання може мати наслідком лише світову катастрофу... Нігілізм – внутрішня логіка європейської історії, це наслідок розколу світу на «сущє» й «цінне», відокремлення реальності від її змісту» [24, с. 164].

Нігілізм має багато обличь, він може бути моральним, правовим, політичним, ідеологічним і т. д. залежно від того, які цінності заперечуються, про яку сферу знань і соціальної практики йдеться – культуру, науку, мистецтво, етику, політику, право. Слід погодитися з багатьма науковцями, які вважають, що розвиток нігілізму українського зразка відбувався в межах ідеологічних процесів, що побутували на всій території Російської імперії, а пізніше – радянської держави. Як відзначав з цього приводу професор М.І. Козюбра, «головний вплив на стан українського суспільства... мав російський чинник. Більша частина України понад три століття перебувала у складі абсолютистської Російської імперії, тому наша країна існувала і розвивалася в умовах силоміць нав'язаної їй історично чужої для неї «євразійської» культури з притаманним останній утвердженням пріоритету державного начала над інтересами особи й формування культу держави («державна – це все, людина – ніщо»))» [25, с. 12].

Звідси і джерела правового нігілізму, про який писав відомий правник та філософ Б.О. Кістяківський у статті «В защиту права: интеллигенция и правосознание»: «...Російська інтелігенція ніколи не поважала права, ніколи не бачила в ньому цінності, із усіх культурних цінностей право знаходилося у неї в найбільшому загоні» [26, с. 40]. За таких умов, відповідно, як у російської, так і української інтелігенції не могла складатись міцна правосвідомість.

Тому і не дивно, що за духом та ментальністю таким близьким нам, українцям, є висловлювання російського революціонера О.І. Герцена: «Правова незабезпеченість, що споконвіку тяжіла над народом, була для нього свого роду школою. Кричуща несправедливість однієї половини його законів навчила його

ненавидіти іншу; він підкоряється їм як силі. Повна нерівність перед судом убила в ньому всяку повагу до законності. Росіянин, якого б звання він не був, обходить або порушує закон усюди, де це можна зробити безкарно; абсолютно таким же чином чинить і уряд» [27, с. 231].

Ступінь, характер, інтенсивність нігілістичного ставлення до права можуть бути різними. У залежності від цього виділяють активні й пасивні форми прояву правового нігілізму. До активних можна віднести переважно дії, спрямовані на відторгнення правових приписів. Такими діями виступають правопорушення й злочини, свідоме невиконання законів й інших нормативних актів, вороже ставлення до будь-яких юридичних норм і приписів – насильство, екстремізм, тероризм, ксенофобія, релігійна й національна ворожнеча тощо. До пасивних – бездіяльність, що виявляється у зневазі до норм закону, втраті віри в потенційні й реальні можливості права, запереченні його як цінності, применшенні ролі цього інституту в суспільстві, у житті людей. Таку оцінку даного явища можна виразити терміном «скепсис», що у перекладі із грецького означає «критично-недовірливе ставлення до чогось, сумнів, розчарування або байдужність» [28].

З набуттям Україною незалежності суспільство отримало свободи (свободу слова, віросповідання тощо), про реалізацію яких за часів Радянського Союзу можна було лише мріяти. Однак, на жаль, до нових ідеалів повага в суспільстві ще не прищеплена. Більше того, культура здійснення прав залишається на низькому рівні. Пов'язано це з багатьма факторами, але в першу чергу – з низьким рівнем правової свідомості та правової культури громадян. Ще гірша ситуація з виконанням обов'язків. Суб'єкти права у більшості випадків забувають про них, відверто ігнорують їх. Актуально у цій ситуації звучать слова російського релігійного і політичного філософа М.О. Бердяєва, що «... людина не відчуває нерозривного зв'язку між правами й обов'язками, у неї затемнене й усвідомлення прав, і усвідомлення обов'язків, вона потопає у безвідповідальному колективізмі» [29, с. 96]. Як не сумно, вислів «правий той, хто має більше прав» став вихідним принципом

правоздійснення, що ще раз доводить: рівень правової самосвідомості в нашій країні поки що низький, як і рівень політико-правової культури.

Як писав видатний російський християнський філософ, письменник і публіцист І.О. Ільїн, «людині, як істоті духовній, неможливо жити на землі поза правом» [28]. Руйнівний вплив правового нігілізму залежить від багатьох факторів, однак, на наше переконання, він пов'язаний з рівнем морально-вольових якостей особистості. Чим сильніша воля, тим легше протистояти, не піддаватися нігілістичним відхиленням. І навпаки: чим безвольніша людина, тим більша ймовірність «занедужати» на нігілізм».

Отже, правовий нігілізм з впевненістю можна вважати деструктивною рисою особистості, що призводить до деформації її свідомості. Заперечення загальнообов'язкових правил поведінки, їх грубе порушення призводить до регресу особистості у морально-правовому плані, до руйнації тих позитивних правових установок, які були набуті протягом життя.

Саме такі негативні тенденції разом з іншими факторами стали однією з причин підтримки населенням Сходу та Півдня України військ агресора та терористичних угруповань, що, в свою чергу, обумовлює загрозу державному суверенітету України. Суть правового нігілізму, стверджує Рогач О.Я, «полягає в тому, що у результаті переплетіння об'єктивних (неефективна та недієва правова ідеологія, недотримання принципів права, недосконале та суперечливе законодавство, нездатність держави забезпечити основоположні права та свободи людини, корумпованість влади та державних інституцій, відсутність ефективного механізму реалізації законодавства, низька якість судочинства тощо) та суб'єктивних чинників (низький рівень правосвідомості, відсутність правової культури, деформація ціннісних орієнтацій суб'єкта тощо) особа та/або певна соціальна група свідомо негативно ставиться до права, не сприймає його як регулятор суспільних відносин, не дотримується або ж вибірково дотримується його норм».

Для з'ясування суті правового нігілізму ми повинні дати відповідь ще на одне питання: чи слід вважати правовим нігілізмом та загрозою державного

суверенітету ситуацію, коли люди не погоджуються з діючою владою, яка, на їх думку, порушує права та свободи, основи демократії, принижує людську гідність? Такі дії влади породжують протестні настрої у суспільстві й за наявності певних чинників зумовлюють навіть революції. До речі, в історичному аспекті всіх революційних демократів XIX–XX ст., що різко критикували існуючі на той час порядки й закликали до заміни їх більш справедливими, вважають нігілістами. Узурпація влади спричиняє деформацію соціально-політичного статусу особистості, що призводить до відповідної реакції індивіда. Вона може виражатися як у соціальному конформізмі, так і в активному протистоянні політичному режиму. У нашій державі така ситуація спостерігалася у листопаді-грудні 2004 р., грудні 2013 р. Ці події дістали назв Помаранчевої революції, Революції гідності та свободи. Громадянський протест вилився у масові акції населення, збройні протистояння населення з діючою владою. Якщо розглядати дані події не у системному зв'язку, можна констатувати, що у багатьох діях прибічників Помаранчевої революції та Революції гідності виявлялися ознаки «правового нігілізму». Якщо так, то з огляду на наш висновок, що правовий нігілізм є негативним соціально-правовим феноменом, ми повинні були б заперечити позитивні здобутки 2004, 2013–2014 рр. та засудити волелюбне прагнення народу до відновлення справедливості, законності, його право на повалення неугодного режиму і тим самим заперечити його природне право на свободу. Однак це не так. Погоджуємося з думкою польського філософа права Лєха Моравського, що громадянин не може бути перетворений на бездумного виконавця будь-яких наказів державної влади, оскільки обов'язок підпорядкування щодо права має також свої межі [30]. Тією межею є свобода. Як вірно відзначив А. Гальчинський: «Розвиток особи є мірилом загальнонаціонального прогресу, його основним критерієм. У свою чергу, синтезуючим показником цієї міри є свобода, яку суспільство здатне надати особі» [31, с. 54].

Тому далеко не всіх, хто що-небудь заперечує, не визнає, формально зловживає правом, можна вважати нігілістами. Діалектичне, прогресивне,

об'єктивно зумовлене потребами суспільного розвитку заперечення застарілих догм (норм, знань, старих порядків тощо), боротьба проти антинародних режимів, свавілля диктаторів, поправлення демократії, моралі, прав і свобод людини ніяк не може бути сприйняте як та або інша форма прояву нігілізму, тому що відповідає об'єктивним, прогресивним потребам (інтересам) особистості, держави й суспільства.

Отже, коли нігілізм у будь-яких його проявах зливається із природним (об'єктивним) запереченням старого, віджилого, він перестає бути нігілізмом та не становить жодної небезпеки для суверенітету держави. Навпаки, така трансформація суспільно-правової свідомості, ціннісно-нормативних комплексів є свідченням формування позитивних правових цінностей, які складуть ідеологічне ядро правового порядку, стануть основою відродження суспільства та його безпеки, ключовою ланкою у взаємовідносинах держави та її громадян.

2.2. Правовий нігілізм як чинник впливу на національну безпеку держави та передумова виникнення тероризму

Історичний досвід свідчить, що неефективність взаємодії елементів соціальної системи, зокрема, державних інститутів та інститутів громадянського суспільства, корупція, недосконалість правових норм, правовий нігілізм, масове порушення прав і свобод людини, дефіцит необхідних для розвитку системи ресурсів тощо породжують низку небезпек, які можуть досить швидко призвести до руйнації соціальної системи (держави). Тому у даному випадку безпека значною мірою пов'язується з необхідністю вдосконалення теоретико-методологічних засад державного управління та їх реалізацією у практичну діяльність управлінців.

Національна безпека є однією з найважливіших умов вдалого функціонування та взаємодії суспільства й держави. Саме тому забезпечення загальнодержавної безпеки – базова потреба та важливе завдання всіх ланок

державної влади та населення. Доволі розповсюдженим у суспільстві є так зване «правове безкультур'я», що нині набуло широкомасштабних розмірів і негативно впливає майже на всі суспільні відносини, від сфери повсякденних відносин до діяльності органів державної влади (в т. ч. вищого законодавчого органу держави); від центрального управлінського апарату до його нижчих ланок. В умовах сьогодення все більш актуальним є питання взаємозв'язку безпеки суспільства та національної безпеки держави з рівнем правової свідомості, культури суспільства, що зумовлює особливе значення вивчення проблеми правового нігілізму як загрози національній безпеці держави. Боротися із цим небезпечним явищем звичайними методами неможливо, потрібні нові підходи, екстраординарні заходи. Стримати поширення правового нігілізму можна лише тоді, коли будуть з'ясовані чинники його існування в нашій країні, основні джерела, що його живлять і відтворюють. Указане небезпечне явище може стати доволі суттєвою перешкодою низці державно-правових реформ, а тому потребує особливого наукового (теоретичного) і практичного осмислення [32, с. 219].

Безпека – це стан, коли кому-, чому-небудь ніщо й ніхто не загрожує; водночас це й діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів щодо виявлення, запобігання, послаблення, усунення і відвернення загрози, здатної втратити їх, знищити матеріальні та духовні цінності, перешкодити їх прогресивному розвитку. Наявність безпеки є необхідною умовою та одним із основних мотивів життєздатності людини, суспільства, держави і світового співтовариства. З виникненням національних держав, перетворенням їх на основний суб'єкт міжнародних відносин, безпека набула характеру національної безпеки. У наш час небезпека постійно існує, тому потрібно приділяти досить велику увагу щодо загроз національній безпеки. Загрози швидко та неконтрольовано ускладнюються, це і є наслідком проблем, які ми маємо на сьогодні. Таким чином, національні інтереси виникають необхідністю протистояння викликам та загрозам, для чого держава розробляє стратегію забезпечення національної безпеки.

У системі національної безпеки є такі структурні аспекти:

- соціально-економічний, що забезпечує стійкість соціально-економічної системи держави, вдосконалення структури народного господарства, захищеність його від зовнішніх та внутрішніх загроз, подолання кризових явищ в економіці і соціальній сфері; мінімізації їх наслідків;
- державно-політичний, що полягає у забезпеченні територіальної цілісності України, недоторканності її кордонів, внутрішніх і міжнародних інтересів Української держави та її впливу на світовій арені, захисту державно-політичного ладу від спроб ліквідувати чи змінити його неконституційним шляхом, а також прав та свобод громадян, виживання у випадках катастроф та стихій;
- національно-культурний, що забезпечує погодження інтересів громадян України всіх національностей, запобігання конфліктам і ворожнечі на національному ґрунті, реалізацію демографічної і міграційної політики як засобу гармонізації національних та соціальних відносин, відродження і примноження національної духовної та матеріальної культури народу, підвищення рівня його освіти;
- екологічний, що створює механізми для запобігання деградації та оздоровлення навколишнього середовища, піклування про здоров'я народу, формування соціально-правових та економічних умов, що виключали б можливості заподіяння шкоди навколишньому середовищу з боку інших країн світу, їхніх державних структур, підприємців та окремих громадян.

Соціально-економічний аспект є досить важливим. Національна безпека України в його сфері полягає в гарантіях реформування його економічної системи з метою посилення здатності прямо та опосередковано забезпечувати стратегічні і поточні потреби суспільства у матеріальних продуктах, соціальні та інші пріоритети, захищеність від зовнішніх і внутрішніх деформацій, кон'юктурних коливань, органічну адаптованість до вимог світового ринку. Соціально-економічна безпека українського суспільства можлива за наступних умов. Формування нової структури економіки. Стрижнем структурних

перетворень має бути переорієнтація української економіки її перехід від паливно-сировинної, ресурсо-поглинаючої, матеріаломісткої екологічно небезпечної до соціально орієнтованої, наукоємної, ресурсозберігаючої. Такий перехід імовірний завдяки оптимальному використанню існуючого науково-технічного потенціалу, можливостей українських наукових шкіл, наявних кваліфікованих інженерно-технічних та робітничих кадрів; більш повному і раціональному використанню унікального природнокліматичного потенціалу; винятково вигідного географічного положення та транзитного чинника. Це підвищить рівень комплексності, взаємодію секторів економіки України, її здатність забезпечувати суспільні потреби розвитком власного виробництва, а отже, істотно зменшить залежність від зовнішніх чинників. Усе це матиме наслідком гальмування і припинення процесу зубожіння населення, виснаження українських ресурсів, які будуть збережені для нащадків. Зростуть адаптаційні можливості держави до міжнародного поділу праці.

В умовах посттрансформаційного ідеологічного вакууму інтенсифікується поширення впливу нетрадиційних релігійних організацій та культів, ризикогенний потенціал якого, з точки зору духовної безпеки українського суспільства обумовлений застосуванням руйнівних методів впливу на свідомість, перш за все молоді та дітей. Наслідками чого є розвиток у об'єктах соціально деструктивної позиції, фанатизму, деградації релігійних почуттів і вірувань, відторгнення від сім'ї і суспільства з метою активного прагнення до підризу авторитету останніх у громадській думці.

Основними загрозами національній безпеці України від деструктивної діяльності неокультурів, які становлять небезпеку для держави, суспільства та окремих громадян вітчизняні дослідники виокремлюють наступні:

1. Використання релігійного фактору як знаряддя втручання у внутрішні та зовнішні справи України, проникнення в органи законодавчої, виконавчої і місцевої влади та ЗМІ.

2. Поширення деструктивних ідеологій, що становлять загрозу духовності українського народу та суперечать загальнолюдським нормам.

3. Можливий вихід з-під контролю окремого воєнничого культу, діяльність якого може призвести до загибелі людей, масових заворушень та терористичних актів.

4. Провокування та загострення конфліктів на релігійному і національному ґрунті.

5. Поширення впливу культів, діяльність яких супроводжується підризом громадського порядку, ушкодженням здоров'я і моральності населення. Використання спеціальних хімічних препаратів і апаратури, котрі надають можливості маніпулювати вольовою сферою людини. Загрози, переслідування, а в деяких випадках і фізичний тиск на тих, хто вирішив залишити культ, з боку його лідерів.

6. Використання релігійних організацій кримінальними структурами. Можливе відмивання через секти «брудних» грошей, отриманих злочинним шляхом, чи, навпаки, використання пожертв і навіть самих віруючих для протиправної діяльності [33].

Сьогодні досить чітко сформульовано поняття правосвідомості й правової культури, їх структурні елементи, види, функції. Однак більшість учених, як правило, не приділяє належної уваги такому негативному явищу у сфері правосвідомості, як правові аномалії. Науковець С. Скуріхін указує, що «у структурі правових аномалій звичайно виділяють такі явища, як правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правова демагогія. При цьому, найнебезпечнішою правовою аномалією для сучасного суспільства вчений, як і більшість науковців, визнає правовий нігілізм.

Із загостренням економічної, соціальної й політичної кризи в Україні посилюється критика державної влади, така ситуація призводить до поширення політичного та правового нігілізму. Правовий нігілізм – протилежне явище правовому ідеалізму (вірі у верховенство права та вірі в можливість жити в дійсно правовій державі). Він виявляється в невизнанні права як цінності соціальної й негативному ставленні до права загалом і конкретних його проявів, чинного законодавства, наявного правопорядку. Правовий нігілізм, так би

мовити, у «чистому вигляді» (тобто ігнорування всіх без винятку норм права) зустрічається рідко. Більш поширеним є прихований, або латентний, правовий нігілізм, коли ігнорується якась конкретна правова норма або галузь права. Проте нині складається уявлення, що подолати явище юридичного нігілізму є неможливим, а тому варто казати скоріше про його мінімізацію.

Після проголошення незалежності України явища правового нігілізму не зникли, а, навпаки, поширились, але змінились передумови, причини зневажливого ставлення до закону. Найпоширенішими серед них, як свідчать результати соціологічних досліджень, є зниження рівня життя людей, інфляція, зростання цін на товари, нестабільність і невисока якість нового законодавства, зневіра громадян у можливості розбудови незалежної правової держави, криза влади, помилка керівництва тощо» [34].

Погоджуємося з думкою О. Рогача, який указує, що «зловживання правом представниками державної влади набуває характеру правового невігластва і свавілля. Разом із тим людина воліє, щоб держава постійно й надійно захищала її від протиправних посягань, зловживань і недбальства з боку представників влади, ефективно забезпечувала відновлення порушених прав і свобод. Він указує, що «слабка правова захищеність особистості на тлі проголошуваних декларацій про це, нездатність держави та її органів забезпечити порядок, стабільність і спокій у суспільстві, відгородити людей не лише від злочинних зазіхань, але й від всевладної сваволі чиновників, не може не породити негативного ставлення, зневаги до права, об'єктивно викликає відторгнення соціуму, роздратування, невдоволення, протест. Індивід перестає поважати й цінувати право, бачити в ньому реальний інструмент регулювання та захисту своїх прав та інтересів, тобто втрачається цінність права як соціального регулятора» [35, с. 44].

Отже, попри різні тлумачення, визначення та дефініції категорії правового нігілізму, вчені зазначають, що це явище є результатом певної деформації правової свідомості на певному історичному етапі розвитку суспільства.

Правовий нігілізм можна розглядати як своєрідну деструктивну рису психології особистості. Негативна реакція на законодавчі настанови, недотримання загальнообов'язкових правил поведінки, а іноді грубе їх порушення особливо можновладцями здатне не тільки загальмувати розвиток прогресивних тенденцій, а й зруйнувати вже досягнуті позитивні результати.

Правовий нігілізм є неабияким фактором впливу на національну безпеку держави, бо демократичні країни як пріоритет у напрямі забезпечення національної безпеки проголошують безпеку і права особистості, а головним суб'єктом забезпечення безпеки особистості зокрема та суспільства загалом є держава в особі своїх інститутів. Саме правильна, чітка й повна регламентація способів і механізмів діяльності органів державної влади є запорукою національної безпеки держави.

Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018, національною безпекою України є захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз [36]. Так, складниками національної безпеки є національні інтереси, серед яких – державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад та інші життєво важливі інтереси людини, суспільства й держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності й добробут її громадян. Через те, що правовий нігілізм є, по суті, правовим відчуженням, він значно впливає на вказані національні інтереси, що проявляється у формуванні антиправової практики (в результаті неправомірної діяльності правоохоронних і правозахисних органів, що діють відповідно до принципу пріоритету доцільності над правом і законом); запереченні права як соціальної цінності в суспільстві та неуважному ставленні до нього; позбавленні людини права вибору, зокрема, в правовій поведінці; регресі особистості в морально-правовому плані; руйнації тих позитивних правових установок, які набуті протягом життя тощо.

В. Лубчак серед основних проблем, які можуть стати внутрішньою національною загрозою суверенітету України, виокремлює загальний правовий нігілізм у державі [37]. Так, дійсно імператив збереження України як єдиної й неподільної держави, забезпечення мирного співіснування різних етносів на єдиній території, а також деякі невирішені суперечки з іноземними державами прямо залежать від проявів правового нігілізму в державі.

О. Дахно вказує, що «територіальна цілісність як якісна характеристика держави проявляється в єдності території, на яку поширюється суверенітет держави, та в здатності держави зберігати свою територію в межах кордонів, встановлених відповідно до міжнародного права, протидіяти зовнішнім й внутрішнім загрозам, спрямованим на зміну державної території. Забезпечення цілісності та недоторканності державної території має досягатися цілісною державною політикою адже від цілісності державної території безпосередньо залежить незалежність держави та стійкість її розвитку» [38, с. 21].

Проте необхідно визначити, чи можна вважати правовим нігілізмом і загрозою національній безпеці держави випадки незгоди суспільства з діями представників влади, що, на думку населення, є прямим порушенням прав і свобод, гарантованих Основним Законом держави. Недоречно вважати нігілізмом прагнення народу до відновлення справедливості й законності, право на повалення режиму, що є неугодним для державно-правової дійсності. Так, узурпація влади спричиняє деформацію статусу особистості в суспільстві, що породжує відповідну негативну реакцію. Яскравими прикладами зазначеного є ситуації, що відбувались у 2004 році (Помаранчева революція) та грудні 2013 року (Революція гідності та свободи), адже ці громадянські протести стали проявом масових акцій населення і збройного протистояння населення з чинною владою. Так, у діях представників цих революцій спостерігались ознаки правового нігілізму, проте, як уже зазначено, влада тих часів заперечувала природі права та свободи громадян, а тому така реакція – це не більше ніж заперечення старого, віджилого. Варто наголосити, що на таку поведінку з метою заперечення та невизнання права в інших випадках спиратися не можна, адже

правовий нігілізм, який має місце в усіх сферах суспільної діяльності в Україні, у тому числі й у діяльності правоохоронних і правозахисних органів держави, можна з певного погляду характеризувати як явище, здатне до самодетермінації (він певною мірою може сам себе породжувати). Так, наприклад, прояви правового нігілізму в діяльності державних органів спричиняють зневажливе ставлення людей до закону й органів, що забезпечують його дотримання. Але, коли суспільство характеризується високим рівнем правового нігілізму, правоохоронні та правозахисні органи як частина суспільства також неминуче «запозичують» логіку цього негативного правового явища й відтворюють її в службовій діяльності.

Конституційний лад повинен бути дійсний, реальний (відображати реально існуючі суспільні відносини на час прийняття відповідної конституції й на перспективу). Недопустимим є конституювання окремих інститутів суспільного та державного ладу, які ніяк не поєднуються з тими суспільними відносинами, що реально існують. А в разі їх конституювання в громадян породжується правовий нігілізм.

Варто погодитися з думкою Л. Мороз, що «мінімізація правового нігілізму потребує комплексних заходів щодо економічної, політичної та правової стабілізації суспільства. Необхідно спрямувати політику держави на: захист інтересів особистості, всебічне забезпечення добробуту громадян, суворе дотримання Конституції і законів України усіма державними органами; професійну законодавчу діяльність, широке публічне висвітлення законопроектної діяльності, вдосконалення правової експертизи нормативно-правових актів; підвищення професійного рівня посадових осіб і державних службовців; застосування різних форм правового виховання та правової освіти населення» [39, с. 125].

Існування в Україні правового нігілізму як явища негативного не викликає сумнівів. Аналіз сутності правового нігілізму доводить, що в українському суспільстві, яке перебуває в кризовому стані, він набуває демонстративного, агресивного та зухвалого характеру, є глибоким, масовим та охоплює широкі

сфери суспільства, всі владні структури, маючи значний руйнівний, деструктивний потенціал і гальмуючи процес розбудови правової держави. До основних рис сучасного правового нігілізму належать гордовито-зневажливе, поблажливо-скептичне сприйняття права; масове поширення (як серед населення загалом, так і серед представників державної влади); багатоманітність форм прояву (від кримінальних до легальних, від парламентсько-конституційних до мітингово-охлократичних); поєднання в його змісті деструктивної критики й популістської спрямованості; злиття правового нігілізму з політичним та етичним нігілізмом, що створює деструктивну ситуацію в суспільстві й державі [32, с. 222].

Найбільш поширеними його формами є порушення прав людини, здебільшого невідчужуваних прав і тих соціальних прав, що пов'язані із забезпеченням гідного людини рівня життя. Так, на конституційному рівні не пояснюється механізм вдалого забезпечення та практичної реалізації прав особистості, що має вплив на особистісну безпеку й національну безпеку загалом (ураховуючи їх безпосередній вплив одна на одну). Сьогодні пріоритетним є питання мінімізації правового нігілізму, що потребує заходів щодо економічної, політичної та правової стабілізації населення в комплексі. Засобами, що сприятимуть такій мінімізації, є висока якість законодавства та його відповідність міжнародним правовим нормам, рекомендаціям міжнародних організацій, а також дієва реалізація чинного законодавства (особливо в рамках державно-правових реформ); забезпечення верховенства ролі закону в системі правовідносин, а також у діяльності правозахисних і правоохоронних органів держави; прозорість прийняття рішень, що мають юридичну силу; підвищення правової культури населення задля формування високого рівня правосвідомості тощо.

Сучасне суспільство зіткнулося з багатьма видами тероризму, а тому цей термін позбувся чіткого смислового навантаження. Під тероризмом розуміють і чисто карні викрадення людей з метою викупу, і вбивства на політичному ґрунті, і жорстокі методи ведення війни, і викрадення літаків, і шантаж, тобто акти

насильства, спрямовані проти власності та інтересів громадян. Існує більше ста визначень терору й тероризму, але жодне з них не є досить вдалим. Слово терор походить із латинської мови: terror – страх, жах. Дійсно, будь-які дії терориста (навіть не пов'язані зі вбивством) завжди припускають насильство, примус, загрозу. Головний засіб досягнення мети для будь-якого терориста – це залякування, створення атмосфери страху й невпевненості, наведення жаху. Зважаючи на крайню громадську небезпеку та жорстокість актів терору, їх антисоціальність і антигуманність, тероризм можна визначити як громадський феномен, що полягає в протиправному використанні крайніх форм насильства або загрози насильством для залякування супротивників з метою досягнення конкретних цілей.

У сучасному світі існує безліч форм тероризму, які можна класифікувати за суб'єктами терористичної діяльності й спрямованості на досягнення тих або інших результатів. Внутрішньодержавний тероризм є діяльністю спеціально організованих терористських груп або терористів-одинаків, акції яких спрямовані на досягнення різних політичних цілей в межах однієї держави. Терором може називатися насильство, свідомо спрямоване по відношенню до держави. Насильство виступає в двох формах: 1) пряме насильство, яке виражається в безпосередньому застосуванні сили (війна, збройне повстання, політичні репресії, терор), і 2) непряме (приховане) насильство, яке не припускає безпосереднього використання сили (різні форми духовного, психологічного тиску, політичне втручання, економічна блокада), але означає тільки загрозу застосування сили (політичний тиск, дипломатичний ультиматум).

«Тероризм – постійний супутник людства, відноситься до числа найбільш небезпечних явищ сучасності і набуває все більш різноманітних форм і загрозливих масштабів. Терористичні акти приносять масові людські жертви, здійснюють сильний психологічний тиск на великі маси людей, призводять до руйнування матеріальних і духовних цінностей, що не піддаються відновленню, сіють ворожнечу між державами, провокують війни, недовіру і ненависть між

соціальними і національними групами, які інколи неможливо подолати впродовж життя цілого покоління» [40].

Тероризм, як масове і політично значиме явище – результат повальної «деідеологізації», поки окремі групи в суспільстві ставлять під сумнів законність і права держави і тим самим оправдують свій перехід до терору для досягнення своєї мети. Різні злочинні угруповання здійснюють терористичні акти для залякування і знищення конкурентів, для впливу на державну владу щоб добитися найкращих умов для своєї злочинної діяльності. Жертвою терористичного акту може стати кожний – навіть той, хто не має ніякого відношення до конфлікту, внаслідок якого виник терористичний акт.

Рівень тероризму і конкретні форми його проявлення являють собою показник, з одного боку, моральності суспільства, а з другого – ефективність зусиль суспільства і держави у вирішенні найбільш гострих проблем з попередження поширення тероризму. На жаль, тероризм є дуже дієвим знаряддям залякування і знищення у вічній і непримиримій суперечці різних світів, які кардинально відрізняються один від одного розумінням життя, нормами моралі, культурою. А за останні декілька років проблема тероризму набула у світі глобальних масштабів і має тенденцію до стійкого росту.

Терористичні акти з кожним роком стають більш організованішими і жорстокішими, з використанням самої сучасної техніки, зброї, засобів зв'язку. В різних регіонах світу політичними і націоналістичними радикалами, які взяли на озброєння методи терору для досягнення своїх цілей, організована розгалужена мережа підпілля, складів зброї і вибухових засобів, забезпечуючих структур, фінансових установ. Для утримання терористичних організацій функціонує система фірм, компаній, банків і фондів. Саме тому для протидії цьому небезпечному явищу необхідна координація зусиль усіх держав на високому рівні, утворення мережі міжнародних антитерористичних організацій. Для здійснення ефективних дій по боротьбі з тероризмом необхідно також відпрацювати єдині міжнародно-правові поняття, точну правову характеристику цього виду злочину.

Протидія тероризму повинна розглядатись всіма цивілізованими країнами як одне із основних загальнодержавних завдань. Найважливіші напрямки діяльності у цій сфері:

- удосконалення правової бази;
- посилення взаємодії між державними органами;
- утворення спеціальних структур і їх технічне оснащення.

Тероризм, на жаль, став невід'ємною частиною політичних і економічних процесів в світі, і представляє все більш значну загрозу громадській і національній безпеці. Із одиночних проявів він перетворився в масове явище. Будучи різновидом організованої злочинності яка занурюється корінням в потужну тіньову економіку, тероризм може поставити під сумнів весь процес подальшого розвитку людства. Будучи світоглядною позицією, нігілізм ставить під сумнів і заперечує загальноприйняті в суспільстві цінності й ідеали, норми моральності й культури. Нігілізм має широкий спектр вияву, він не сприймається як загроза для суспільства та держави, коли виявляється в певних висловлюваннях чи вчинках окремих осіб. Проте коли ідеї нігілізму згуртовують людей і спонукають до радикальних дій проти чинного порядку, до деструктивних змін у житті суспільства, вони призводять до руйнації держави. Адже держава будується на основі права та існує завдяки праву. Нігілізм не визнає права й, знищуючи правосвідомість громадян, руйнує правовідносини в суспільстві, що неминуче нищить державу. Нігілізм виникає внаслідок деформації правосвідомості особи, групи, суспільства, характеризується свідомим ігноруванням вимог законів, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак у своєму чистому вигляді він виключає злочинний намір. Ігнорування закону зі злочинною метою – крайня та радикальна форма деформації правосвідомості. Такий нігілізм породжує правопорушення, у тому числі кримінального характеру, зокрема є причиною виникнення державного терору до певних верств населення та вчинення невдоволеними владою особами, групами й організаціями терористичних актів. Терор і тероризм виникають на

основі нігілізму, ґрунтуються на його ідеях, які трансформуються в українські радикальні злочинні дії [40, с. 144].

Сучасне правове буття українського суспільства, як справедливо вважає Ю. Тополь, «відзначається двома протилежними тенденціями: прагненням до стандартів демократичної, правової держави, з одного боку, і низьким рівнем правової культури, процвітанням правового безкультур'я, крайнім виявом якого є правовий нігілізм, – з іншого» [41, с. 28].

«Правове безкультур'я, яке процвітає в суспільстві, набуло широкомасштабних розмірів: від сфери повсякденних відносин між людьми до діяльності вищих законодавчих органів держави, від центрального управлінського апарату до його низових ланок. Це небезпечне соціальне явище, що може стати серйозною перешкодою на шляху соціально-економічних і державно-правових реформ» [41, с. 26]. Не погодитися тут із Ю. Тополем важко. Віра в те, що наша країна прагне до демократії, у багатьох сьогоdnішніх наших співвітчизників не ґрунтується на визнанні необхідності поваги до закону та прав інших людей, у тому числі й тих, які мають іншу національність, мову, релігію, переконання, партійність тощо. Зневага до вітчизняного й міжнародного права породжує зневагу до власної держави і світової спільноти.

«Особливе місце в дестабілізації суспільства, на переконання Ю. Швачки, належить юридичному або правовому нігілізму, сутність якого полягає в загальному негативному ставленні, неповазі до права, законів, нормативно-правових актів» [42, с. 375]. Ю. Шемшученко визначає правовий нігілізм як крайній вияв правового безкультур'я, відкидання або ігнорування права, юридичних норм і загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій. Він справедливо вважає, що правовий нігілізм як антипод правової культури породжує правопорушення, у тому числі й кримінальні злочини [43, с. 508].

Правовий нігілізм, як уважає В. Гойман, – це «сформоване у громадській чи індивідуальній свідомості стійко зневажливе чи інше негативне ставлення до

права, наявність у посадових осіб і громадян установки на досягнення соціально значущих результатів неправовими засобами або гранично мінімальне їх використання в практичній діяльності, характеризується повною відсутністю солідарності з правовими приписами чи виконанням (дотриманням) їх виключно під загрозою примусу або внаслідок корисливих мотивів» [44, с. 85]. Критичне й негативне ставлення до розуміння й дотримання права, на переконання І. Полякова, може рано чи пізно призвести до здійснення проступків або навіть злочинів. Отже, правовий нігілізм уносить напруженість і нестабільність у суспільство, у будь-який момент може викликати невідворотні наслідки для держави та її правової системи [45, с. 505]. Підтвердженням дійсності наведених суджень є численні приклади із сучасної історії багатьох країн, у тому числі й України.

Ще одним виявом правового нігілізму є підміна законності політичною, ідеологічною або прагматичною доцільністю, виходи на неправове поле діяльності, прагнення різних суспільних сил реалізувати свої інтереси поза конституційних меж. Політична логіка дуже часто бере гору над юридичною. Це нагадує нещасливу «революційну» або «класову» законність, хоча всім ясно, що спроби затвердити демократію поза правом порочні у своїй основі [45, с. 507].

Доцільність, на переконання Ю. Тополя, – «це вихід на неправове поле діяльності, прагнення реалізувати свої інтереси поза конституційними межами, коли політична логіка бере верх над юридичною. Міркування доцільності під час прийняття рішень украй небезпечні, оскільки вони не мають кордонів» [41, с. 28].

О. Дзьобань і Є. Мануйлов вважають, «що насильницька прозахідна модернізація українського соціуму, здійснення інокультурного проекту демократичної правової державності є заздалегідь неефективною кампанією, провальною й навіть катастрофічною без належного «укорінення» в розумах і душах людей. Практична реалізація планів євроінтеграції вимагає наявності в українському суспільстві не тільки певних економічних і соціально-політичних передумов, а й адекватного змісту ментальності, культури, припускає не тільки й не стільки ревізію позитивного права, скільки зміну фундаментальних,

історично сформованих зразків сприйняття, суджень, поведінки, комунікативних кодів, які їх супроводжують, у тому числі й так званого правового нігілізму» [46, с. 37].

Але відсутність конструктивного діалогу між різними соціальними класами суспільства, незадоволення рівнем життя й забезпеченості, вимога раптових змін без попередніх реформ і передумов, неможливість мирним шляхом унести необхідні зміни – це, на переконання В. Антипенко, породжує терористичні вияви» [47, с. 211].

Видається слушним зауважити, що нехтування думками та переконаннями населення під час прийняття тим чи іншим урядом волюнтаристських рішень у внутрішній і зовнішній політиці також має ознаки нігілізму. Нігілізм притаманний не лише окремим людям чи групам людей, а й посадовим і службовим особам, а також і владі загалом у певні періоди в тій чи іншій країні. У таких формах вияву він становить небезпеку для спокою суспільства і стійкості держави.

М. Черкас справедливо наголошує, що «сьогодні як ніколи необхідно акцентувати увагу на тому, що на рівень правосвідомості громадян (і, відповідно, кількість виявів її деформації) впливає низка різнорідних факторів, зокрема відсутність єдиної високоефективної системи правового виховання, а також популяризація антиправової поведінки через засоби масової інформації» [48, с. 124].

Є. Мануйлові О. Дзьобань вимушені констатувати, що, «на жаль, вияв нігілізму стосовно соціальної цінності права є специфічною рисою української ментальності. Багатовікова історія нашої держави, на їхню думку, є очевидним тому підтвердженням. Юридичні цінності в українському суспільстві не сприймали й не сприймають як необхідні для існування й до сьогодні. Навпаки, повсякчасне порушення правових приписів, приховане, а часом і відкрите нерозуміння (а здебільшого небажання зрозуміти) фундаментальних цінностей правової реальності – усе це й багато іншого є в сутності української правової ментальності виявом жорсткого юридичного нігілізму, який умовно можна

назвати «право-аксіологічним». Цей вид правового нігілізму, як уважають цитовані автори, є реальною загрозою для духовної культури суспільства. Право-аксіологічний нігілізм українського етносу, на їхнє переконання, суттєво гальмує розвиток правової культури, права, правопорядку, законності, що на фоні загальної соціальної, духовної, моральної, культурної кризи суспільства й держави лише ускладнює ситуацію в країні» [49, с. 49].

На думку Г. Крючкова, «українська держава виявилася не здатною забезпечити правовий порядок і законність у країні, захистити безпеку, здоров'я, майно, а в багатьох випадках і життя своїх громадян, інтереси юридичних осіб і самої держави. Розгул злочинності, у тому числі організованої, рекет, зростання вбивств, грабежів, інших тяжких злочинів, безпрецедентна корумпованість державних структур, у тому числі судових органів, покликаних забезпечувати захист конституційних прав громадян, безчинства груп бойовиків, використання їх олігархами для рейдерських захоплень підприємств та інших об'єктів, численні факти наруги над честю й гідністю особистості, акти вандалізму – ось що, на його переконання, характеризує нинішню обстановку в країні» [50].

Негативно-правовий радикалізм характеризується, за справедливою оцінкою М. Черкас, украй негативною сутністю. Проте «ця форма деформації правосвідомості виділена умовно, оскільки вона є нічим іншим як перекрученням правової свідомості, що виражається в украй зневажливому та вкрай негативному ставленні до права, закону, інших правових цінностей і виявляється в рішучих, кардинальних протиправних діях. Найбільш суттєва ознака, що відрізняє цей вид деформації від інших, – це підвищений ступінь суспільної небезпеки, який виявляється у формуванні й реалізації злочинних задумів конкретними людьми. Варто зауважити, що негативно-правовий радикалізм найбільш гостро виявляється в суспільстві з нестабільною соціально-економічною обстановкою та активізується в умовах економічної чи політичної кризи» [48, с. 123].

Видається справедливою пропозиція І. Рознатовського пов'язувати зростання загрози скоєння терористичного акту в суспільстві здебільшого не з

невдоволенням населенням своїм економічним становищем, а з недовірою до влади й неспроможністю відстоювати свої права легітимними, законними методами [51, с. 136].

В основі феномена тероризму, на переконання І. Смазної, лежать суперечності між індивідом і суспільством, які виявляються й вирішуються у вигляді суперечності між несправедливістю й споконвічним прагненням до справедливості, їх ставлення одне до одного [52, с. 183].

Отже, є всі підстави для суджень про те, що тероризм у тій чи іншій країні може бути спровокований нігілізмом влади.

В. Савчук упевнений, що «нігіліст діє зсередини цілого, направляє свої зусилля на трансформацію цілого, терорист же – діє ззовні. Якщо нігілізм – це насамперед особиста проблема і проблема моральна, то тероризм – позаособистісна, оскільки ставить людину перед фактом нескінченного й непоправного зла, яке є немислимим в етичних категоріях; терор є виявом зла в чистому вигляді. Нігіліст має обличчя, він персоніфікований, а терорист – імперсональний, безликий. Тероризм – нове ім'я нігілізму. Нігілізм – доведена до ідеалізму ідея прогресу, тероризм – абсолютизація традиції, стагнація політики, віри та моралі» [53, с. 295-296].

Погоджуючись із такою трактовкою взаємозв'язку нігілізму з тероризмом, видається за доцільне звернути увагу на те, що її автор, не ставлячи знак рівності між поняттями нігілізму й тероризму, доходить висновку, що тероризм є похідним від нігілізму, його логічним продовженням.

Боротьба з тероризмом має враховувати необхідність усунення та нейтралізації умов, які сприяють виникненню терористичних ідей. Одним із напрямів боротьби з тероризмом має бути боротьба з нігілізмом і насамперед із правовим нігілізмом. «Шлях подолання правового нігілізму, як вважає С. Шерстюк, полягає в побудові правової держави, усвідомленні її абсолютної цінності, становленні та закріпленні правового характеру взаємовідносин громадянина, влади й держави» [54, с. 271].

Виховання в громадян правосвідомості, поваги до суспільної моралі, прав і свобод людини, відповідального ставлення до власних вчинків і поведінки кожної особи, групи, організації, партії – це найперше, на що має бути спрямована внутрішня державна політика в нашій країні. Правовий нігілізм як підґрунтя виникнення тероризму створює нестерпні умови для життя громадян, деморалізує суспільство, загрожує існуванню держави.

Оскільки тероризм породжується багатьма соціальними, політичними, психологічними, економічними, історичними та іншими причинами, то і боротьба з ним є виключно складним завданням.

Думається, що зазначені причини і повинні бути об'єктом профілактичного втручання, але зробити це практично дуже важко, так як основна частина цих причин пов'язана з володінням державною владою, розподілом власності, торжеством тої чи іншої ідеології, зміною національної і соціальної структури суспільства. Крім того, на фоні проведення владою нарад, присвячених заходам по посиленню боротьби з тероризмом, проглядається явна неспроможність, неузгодженість і неорганізованість дій правоохоронних органів і спецслужб в боротьбі з терористичною діяльністю, а також їх недостатня проінформованість і технічна оснащеність.

На жаль, приходить констатувати той факт, що тероризм не викоренити, так як він є частиною вічного і невмираючого супутника людства – злочинності. Неможливо уявити, що коли-небудь зникнуть «шукачі правди і справедливості», готові пожертвувати собою і іншими для загального щастя або гегемонії своєї соціальної чи національної групи. Також неможливо уявити щоб більше не народжувались на землі люди, які шляхом терору вирішують корисливі завдання, причому не тільки матеріальні, а і інші.

Тим паче, цивілізоване суспільство повинно прагнути до того, щоб не дати можливості поширенню цього злу і своєчасно виявляти терористичну загрозу.

Підтвердженням дійсності наведених суджень є численні приклади із сучасної історії багатьох країн, у тому числі й України.

Ще одним виявом правового нігілізму є підміна законності політичною, ідеологічною або прагматичною доцільністю, виходи на неправове поле діяльності, прагнення різних суспільних сил реалізувати свої інтереси поза конституційних меж. Політична логіка дуже часто бере гору над юридичною. Це нагадує нещасливу «революційну» або «класову» законність, хоча всім ясно, що спроби затвердити демократію поза правом порочні у своїй основі [45, с. 507].

Доцільність, на переконання Ю. Тополя, – «це вихід на неправове поле діяльності, прагнення реалізувати свої інтереси поза конституційними межами, коли політична логіка бере верх над юридичною. Міркування доцільності під час прийняття рішень у край небезпечні, оскільки вони не мають кордонів» [41, с. 28].

О. Дзьобань і Є. Мануйлов вважають, «що насильницька прозахідна модернізація українського соціуму, здійснення інокультурного проекту демократичної правової державності є заздалегідь неефективною кампанією, провальною й навіть катастрофічною без належного «укорінення» в розумах і душах людей. Практична реалізація планів євроінтеграції вимагає наявності в українському суспільстві не тільки певних економічних і соціально-політичних передумов, а й адекватного змісту ментальності, культури, припускає не тільки й не стільки ревізію позитивного права, скільки зміну фундаментальних, історично сформованих зразків сприйняття, суджень, поведінки, комунікативних кодів, які їх супроводжують, у тому числі й так званого правового нігілізму» [46, с. 37].

Але відсутність конструктивного діалогу між різними соціальними класами суспільства, незадоволення рівнем життя й забезпеченості, вимога раптових змін без попередніх реформ і передумов, неможливість мирним шляхом унести необхідні зміни – це, на переконання В. Антипенко, породжує терористичні вияви» [47, с. 211].

Видається слушним зауважити, що нехтування думками та переконаннями населення під час прийняття тим чи іншим урядом

волюнтаристських рішень у внутрішній і зовнішній політиці також має ознаки нігілізму. Нігілізм притаманний не лише окремим людям чи групам людей, а й посадовим і службовим особам, а також і владі загалом у певні періоди в тій чи іншій країні. У таких формах вияву він становить небезпеку для спокою суспільства і стійкості держави.

М. Черкас справедливо наголошує, що «сьогодні як ніколи необхідно акцентувати увагу на тому, що на рівень правосвідомості громадян (і, відповідно, кількість виявів її деформації) впливає низка різномірних факторів, зокрема відсутність єдиної високоефективної системи правового виховання, а також популяризація антиправової поведінки через засоби масової інформації» [48, с. 124].

Є. Мануйлові О. Дзьобань вимушені констатувати, що, «на жаль, вияв нігілізму стосовно соціальної цінності права є специфічною рисою української ментальності. Багатовікова історія нашої держави, на їхню думку, є очевидним тому підтвердженням. Юридичні цінності в українському суспільстві не сприймали й не сприймають як необхідні для існування й до сьогодні. Навпаки, повсякчасне порушення правових приписів, приховане, а часом і відкрите нерозуміння (а здебільшого небажання зрозуміти) фундаментальних цінностей правової реальності – усе це й багато іншого є в сутності української правової ментальності виявом жорсткого юридичного нігілізму, який умовно можна назвати «право-аксіологічним». Цей вид правового нігілізму, як вважають цитовані автори, є реальною загрозою для духовної культури суспільства. Право-аксіологічний нігілізм українського етносу, на їхнє переконання, суттєво гальмує розвиток правової культури, права, правопорядку, законності, що на фоні загальної соціальної, духовної, моральної, культурної кризи суспільства й держави лише ускладнює ситуацію в країні» [49, с. 49].

На думку Г. Крючкова, «українська держава виявилася не здатною забезпечити правовий порядок і законність у країні, захистити безпеку, здоров'я, майно, а в багатьох випадках і життя своїх громадян, інтереси юридичних осіб і самої держави. Розгул злочинності, у тому числі

організованої, рекет, зростання вбивств, грабежів, інших тяжких злочинів, безпрецедентна корумпованість державних структур, у тому числі судових органів, покликаних забезпечувати захист конституційних прав громадян, безчинства груп бойовиків, використання їх олігархами для рейдерських захоплень підприємств та інших об'єктів, численні факти наруги над честю й гідністю особистості, акти вандалізму – ось що, на його переконання, характеризує нинішню обстановку в країні» [50].

Негативно-правовий радикалізм характеризується, за справедливою оцінкою М. Черкас, у край негативною сутністю. Проте «ця форма деформації правосвідомості виділена умовно, оскільки вона є нічим іншим як перекрученням правової свідомості, що виражається в у край зневажливого та в край негативному ставленні до права, закону, інших правових цінностей і виявляється в рішучих, кардинальних протиправних діях» [48, с. 123].

Видається справедливою пропозиція І. Рознатовського пов'язувати зростання загрози скоєння терористичного акту в суспільстві здебільшого не з невдоволенням населенням своїм економічним становищем, а з недовірою до влади й неспроможністю відстоювати свої права легітимними, законними методами [51, с. 136].

В основі феномена тероризму, на переконання І. Смазної, лежать суперечності між індивідом і суспільством, які виявляються й вирішуються у вигляді суперечності між несправедливістю й споконвічним прагненням до справедливості, їх ставлення одне до одного [52, с. 183].

Отже, є всі підстави для суджень про те, що тероризм у тій чи іншій країні може бути спровокований нігілізмом влади.

В. Савчук упевнений, що «нігіліст діє зсередини цілого, направляє свої зусилля на трансформацію цілого, терорист же – діє ззовні. Якщо нігілізм – це насамперед особиста проблема і проблема моральна, то тероризм – позаособистісна, оскільки ставить людину перед фактом нескінченного й непоправного зла, яке є немислимим в етичних категоріях; терор є виявом зла в чистому вигляді. Нігіліст має обличчя, він персоніфікований, а терорист –

імперсональний, безликий. Тероризм – нове ім'я нігілізму. Нігілізм – доведена до ідеалізму ідея прогресу, тероризм – абсолютизація традиції, стагнація політики, віри та моралі» [53, с. 295-296].

Погоджуючись із такою трактовкою взаємозв'язку нігілізму з тероризмом, видається за доцільне звернути увагу на те, що її автор, не ставлячи знак рівності між поняттями нігілізму й тероризму, доходить висновку, що тероризм є похідним від нігілізму, його логічним продовженням.

Боротьба з тероризмом має враховувати необхідність усунення та нейтралізації умов, які сприяють виникненню терористичних ідей. Одним із напрямів боротьби з тероризмом має бути боротьба з нігілізмом і насамперед із правовим нігілізмом. «Шлях подолання правового нігілізму, як вважає С. Шерстюк, полягає в побудові правової держави, усвідомленні її абсолютної цінності, становленні та закріпленні правового характеру взаємовідносин громадянина, влади й держави» [54, с. 271].

Виховання в громадян правосвідомості, поваги до суспільної моралі, прав і свобод людини, відповідального ставлення до власних вчинків і поведінки кожної особи, групи, організації, партії – це найперше, на що має бути спрямована внутрішня державна політика в нашій країні. Правовий нігілізм як підґрунтя виникнення тероризму створює нестерпні умови для життя громадян, деморалізує суспільство, загрожує існуванню держави.

Оскільки тероризм породжується багатьма соціальними, політичними, психологічними, економічними, історичними та іншими причинами, то і боротьба з ним є виключно складним завданням.

Думається, що зазначені причини і повинні бути об'єктом профілактичного втручання, але зробити це практично дуже важко, так як основна частина цих причин пов'язана з володінням державною владою, розподілом власності, торжеством тої чи іншої ідеології, зміною національної і соціальної структури суспільства. Крім того, на фоні проведення владою нарад, присвячених заходам по посиленню боротьби з тероризмом, проглядається явна неспроможність, неузгодженість і неорганізованість дій правоохоронних

органів і спецслужб в боротьбі з терористичною діяльністю, а також їх недостатня проінформованість і технічна оснащеність.

На жаль, приходится констатувати той факт, що тероризм не викоренити, так як він є частиною вічного і невмираючого супутника людства – злочинності. Неможливо уявити, що коли-небудь зникнуть «шукачі правди і справедливості», готові пожертвувати собою і іншими для загального щастя або гегемонії своєї соціальної чи національної групи. Також неможливо уявити щоб більше не народжувались на землі люди, які шляхом терору вирішують корисливі завдання, причому не тільки матеріальні, а і інші.

Тим паче, цивілізоване суспільство повинно прагнути до того, щоб не дати можливості поширенню цьому злу і своєчасно виявляти терористичну загрозу.

Сьогодні виникла необхідність визначити і проаналізувати причини, проблеми, сутність і тенденції тероризму, як можна швидше розробити форми, методи і ефективні засоби боротьби з ним. Головні напрямки попередження тероризму повинні включати:

1. Прогнозування терористичної активності з визначенням її можливих суб'єктів.
2. Вплив на основні явища і процеси в суспільстві, які сприяють росту тероризму.
3. Присікання терористичних актів проти державних і громадських діячів, затримання винних і передача їх до суду, при цьому дуже важливо, щоб покарання отримували не тільки рядові виконавці і їх посібники, але і організатори терору, а також ті, хто фінансує терористичну діяльність.
4. Попередження і присікання схожих з тероризмом злочинів (захват заручників, геноцид, диверсія і інші).
5. Співпрацю міжнародних організацій щодо попередження і присікання терористичної діяльності.

Важливе значення має об'єднання зусиль у протидії тероризму всіх сил держави і суспільства. Це і верхні ешелони представницької влади, і законодавці,

і спецслужби, і правоохоронні органи, і засоби масової інформації, релігійні та інші громадські об'єднання.

Отже, гарантування національної безпеки держави можливе через подолання проявів правового нігілізму, шляхом недопущення зіткнення національних інтересів (у вигляді ідеалів і цілей суспільства, держави, нації), підвищення взаємодії систем цінностей як найбільш фундаментальних чинників, що визначають цілі, засоби та методи дій держав на міжнародній арені й політичних сил у країні. Однак шляхи подолання правового нігілізму не повинні бути одноразовими заходами, країні необхідні поступові, глибинні програми, які матимуть довготривалий позитивний ефект. Важливою є комплексна державна програма щодо підвищення рівня правосвідомості населення.

Боротьба з тероризмом потребує комплексного підходу, який повинен включати заходи і економічного, і політичного, і соціального, і правового характеру. Це довгострокова програма, реалізація якої залежить від багатьох факторів. Але ні для кого немає таємниці, що рішучі і ефективні заходи необхідні вже сьогодні. Тероризм, як і нігілізм, ґрунтується на неповазі до закону, права, суспільства, держави.

Нігілізм ставить особу, яка сповідує цю ідею, понад усе. Також понад усе ставлять свої ідеї й терористи. Вони готові жертвувати своїм життям заради примарного торжества своїх ідей. При цьому тероризм є логічним продовженням розвитку нігілізму, він є його вкрай радикальним виявом. Боротьбу з тероризмом необхідно вести шляхом викорінення нігілізму, запроваджуючи в суспільстві всеосяжну повагу до права та бережливе ставлення до держави і її інституцій.

Запобігання нігілізму в широкому розумінні перспективи результатів позитивного впливу фактично є профілактикою тероризму. Видається доцільним продовжити подальше дослідження взаємозв'язку та взаємовпливу нігілізму й тероризму на сучасному етапі розвитку глобалізаційних процесів і суспільного життя як в Україні, так і в окремих державах Європи, Азії та інших країнах світу.

2.3. Корупція та правовий нігілізм

Аналізуючи сучасний стан суспільства, де пріоритетними стають матеріальні цінності на противагу моральним чи світоглядним, де культивуються формально-інструментальні взаємини, де перемагає власна корисність і зневажливе ставлення до світоглядних принципів, моральних й правових законів, розуміємо, що на часі є осмислити причини такої кризи та однієї з її наслідків – корупції. Сучасна корупція в Україні – це корупція кризового типу, – вона є породженням глибокої соціальної кризи в Україні.

Корупція суттєво обмежує соціальні, політичні та громадянські права й свободи людини, а також віднаджує чесних і здібних громадян від державної служби, сприяє маргіналізації певної частини суспільства, породжує правовий нігілізм і зневіру населення в реальність і можливість формування в Україні демократичної, соціальної та правової держави.

Гонтар З. Г., Полюга Р. Л. відзначають, що «соціальна сутність корупції проявляється в тому, що вона: має соціальну обумовленість (є продуктом соціального життя); має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за існування корупції, істотно впливає на найважливіші соціальні процеси; має історичні витоки і глобальний характер, є правовим, економічним, політичним, психологічним і моральним явищем; має властивість пристосовуватись до соціальних реалій, постійно мімікрувати (тобто поводитись безпринципно, пристосовуватись до ситуації) та видозмінюватися. На жаль, історично так склалось, що корупція тривалий час була способом виживання і за тривалий час існування перетворилась в системне явище» [55].

Гібридизація суспільних відносин вимагає всебічного дослідження проблем, які пов'язані з корупційною діяльністю та корупцією, розроблення моделей розвитку трансформаційної економіки без корупції. Боротьба з корупційною діяльністю та корупцією є одним із пріоритетних напрямів забезпечення безпеки національної економіки в сучасних умовах. Важливе місце для забезпечення національної безпеки держави займає дослідження сутності

корупційної діяльності та корупції, зокрема визначення проявів корупційної діяльності та корупції, розроблення правильної всеохоплюючої класифікації. В Україні існує така класифікація корупційних діянь:

- отримання особою в будь-якому вигляді винагороди («хабара») за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища;
- розкрадання: умисне незаконне обернення певним способом чужого майна на свою користь або користь інших осіб із корисливих мотивів із використанням посадового становища;
- шахрайство: поведінка, націлена на обман або введення в оману приватної або юридичної особи з метою особистої вигоди або вигоди третьої сторони;
- вимагання: примушування приватної або юридичної особи сплатити гроші або надати інші цінності в обмін на певні дії або бездіяльність;
- зловживання: зловживання владою або посадовим становищем, перевищення влади або посадових повноважень та інші посадові злочини, що вчиняються для задоволення корисливих чи інших особистих інтересів або інтересів інших осіб;
- кумівство: перевага у наданні грошових коштів або іншого майна, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів наближеним особам, родичам, ін.;
- інше: використання інформації, одержаної під час виконання посадових обов’язків, у корисливих чи інших особистих інтересах, необґрунтована відмова у наданні відповідної інформації, несвоєчасне її надання, надання недостовірної чи неповної службової інформації; неправомірне втручання з використанням посадового становища у діяльність інших державних органів чи посадових осіб із метою перешкоджання виконанню ними своїх повноважень чи домагання прийняття неправомірного рішення[56, с. 62].

Бусол О. Ю. вказує, що «за дослідженням Всеукраїнської мережі доброчесності та комплаєнсу UNIC «Корупція в Україні – погляд бізнесу», з 305 керівників підприємств та їхніх заступників 54% респондентів зазначили, що корупція та недоброчесна поведінка для народних депутатів «дуже характерна».

До ТОП-5 найкорумпованіших органів і сфер увійшли також суди: 43% респондентів вважають корупцію для них «дуже характерною». Працівників фіскальної служби вважають корумпованими 39% респондентів, Кабінет Міністрів України – 31%, та «великий бізнес» – 31% відповідно. Експерти UNIC дійшли прогнозованого висновку про те, що «великий бізнес» так чи інакше зростається з державними органами влади, так званими впливовими людьми. Результати опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи»¹, свідчать, що 91% громадян вважає корупцію серйозною проблемою в Україні, причому 61% опитаних переконані у тому, що це – найсерйозніша проблема, яка заважає розвитку держави. Таким чином, за рік усвідомлення серйозності проблеми корупції істотно зросло. Нині 61% опитаних переконані, що відсутність позитивних зрушень у протидії корупції полягає в тому, що ті, хто має з нею боротися, самі ж корумповані» [57, с. 102].

Корупція може існувати тривалий час навіть у розвинутих демократичних країнах та відкритих ринкових економіках. Відмінність полягає не в наявності чи відсутності корупції як такої, а в її масштабах, характері корупційних проявів, впливі на економічні, соціальні, політичні, правові та інші процеси. З одного боку, корупція характеризує основні суспільні відносини, здійснювані у державі та суспільстві, з другого – впливає на економіку, політику, право, ідеологію, суспільну психологію тощо. У корупції проявляються неефективність влади, недосконалість важливіших державних і суспільних інститутів. Слід зазначити, що багато українців розглядають корупцію як механізм прискорення розв'язання власних проблем. Толерантне ставлення суспільства до цього явища пояснюється тим, що більшість українців не усвідомлюють справжнього масштабу корупції та її наслідків. Як наслідок, сформувався такий небезпечний феномен, як «корупційна культура» Корупція – негативне явище, що притаманне всім країнам. Своїми коренями корупція сягає у сиву давнину, настільки давно, що може здаватися, що це ганебне явище виникло разом з появою перших цивілізацій.

Корупція породжує цілий спектр інших системних проблем: загрожує верховенству права, моралі суспільства, стабільності демократичних процесів, підриває основи державного управління, порушує принципи рівності та соціальної справедливості, породжує латентну монополізацію ринку й підриває правові основи вільної, добросовісної конкуренції, призводить до перекосів в оптимальному поєднанні методів адміністративного регулювання й ринкового саморегулювання на всіх рівнях влади та управління» [58, с. 119].

Отже, корупція – це одне з явищ, які здатні породжувати кризові стани у різних галузях суспільного та соціального розвитку кожної держави, насамперед це стосується політики, економіки, державного управління, а також є однією із ключових передумов існування організованої злочинності. Удосконалення діяльності по боротьбі з корупцією треба пов'язувати з комплексним здійсненням правових, політичних, організаційних, технічних і фінансових заходів, що забезпечують розвиток необхідних механізмів, реалізація яких дозволить створити вагомі передумови для докорінної зміни ситуації у сфері протидії масштабним проявам корупції.

24 липня 2019 року фахівці Офісу Президента України презентували нову Стратегію. На їх погляд, нова Антикорупційна стратегія має бути спрямована на максимальне переведення послуг в онлайн та охоплювати напрямки з найбільшими корупційними ризиками. Зокрема, зазначається, що «по-перше, необхідно передбачити у стратегії фокус на діджиталізації роботи влади. Ініціатива Президента «Держава у смартфоні» передбачає переведення максимальної кількості послуг в онлайн, адже з проявами корупції можна боротися саме цифровими технологіями. По-друге, важливо, щоб стратегія була максимально стислою та чіткою і фокусувалася на конкретних корупціогенних темах: державні банки, енергетика, видобувна галузь, оборонна сфера». Загалом, підтримуючи окреслені антикорупційні прагнення, слід висловити власне бачення щодо стратегій. По-перше, запровадження такого важливого інструменту як Антикорупційна стратегія, на рівні закону вказує на визнання державою існування проблеми корупції та необхідності формування заходів

щодо запобігання та протидії цьому явищу; По-друге, порівняльний аналіз реалізованих у минулому Стратегій засвідчує часткову їхню реалізацію, що також говорить про поступовий та системний антикорупційний поступ, який, можливо, не настільки стрімкий, як цього вимагає суспільство, проте поступово інтегрує нові антикорупційні методи до різних сфер життєдіяльності; По-третє, формування нової Антикорупційної стратегії має відбуватись з урахуванням думки експертного середовища, громадськості, міжнародних експертів, а також на засадах термінологічної визначеності, абсолютного забезпечення дотримання прав людини й верховенства права, врахування попередніх досягнень та недоліків; По-четверте, Антикорупційна стратегія – це нормативно-визначений орієнтир, який конкретизований певним періодом часу, окресленою проблемою і прогнозованим результатом. Проте цей документ є декларативним державним актом, який не передбачає негативних наслідків за його невиконання, що і спричиняє його ігнорування або неналежне виконання. Тому вважаємо, що в процесі формуванні Антикорупційної стратегії необхідно передбачити гарантії її належного виконання, включаючи заходи відповідальності, а також визначити механізми належного контролю в цій сфері. По-п'яте, формування Антикорупційної стратегії не тотожно формуванню антикорупційної політики, оскільки остання є категорією ширшою й охоплює створення стратегічних документів та механізмів їх реалізації. Антикорупційна політика повинна розглядатись, як сукупність сформованих та на нормативному рівні закріплених механізмів, засобів та методів, спрямованих на забезпечення публічного інтересу зумовленого необхідністю зменшення явища корупції через застосування інструментів запобігання, протидії, відповідальності. У такому разі Антикорупційна стратегія – один із елементів формалізації антикорупційної політики, яка натомість має важливе і певною мірою ключове значення [59, с. 34].

Рецепт подолання корупції в Україні простий, адже він складається з трьох компонентів: наявності одного незалежного правоохоронного органу щодо боротьби з корупцією; максимального відкриття інформації, якою володіє

держава, а також виховання українських антикорупційних експертів та розвиток прикладних антикорупційних досліджень.

Всі три компоненти є рівноважливими та повинні розвиватися паралельно. Усі три процеси в Україні вже запущені, однак їх потрібно довести до логічного завершення. Лише повага до норм моралі і до закону може забезпечити в Україні той правопорядок, без якого не можуть бути успішними жодні інші реформи.

Таким чином, корупція, як наслідок правового нігілізму є асоціальним, аморальним і протиправним явищем, яке, зрештою, приведе державу не лише до зневаги інших держав, до суттєвих збитків в економіці країни, але й деградації і занепаду держави в цілому. Тому вкрай важливо вже зараз формувати світоглядну позицію молоді через призму моралі, психології, права та економіки. Отже, для подолання корупції кризового типу необхідно провести глибокі соціальні реформи, шляхом послідовних системних і скоординованих дій, об'єднаних однією концепцією, які змінять спосіб життя і забезпечать формування правового соціального світогляду. Щоб наявність моральних якостей, ціннісних орієнтацій, відчуття справедливості, були природною прерогативою на підсвідомому рівні. Україна в результаті активізації зусиль громадського суспільства в напрямі запобігання корупції, виховання нетерпимості до цього явища має стати країною, придатною для життя чесних і законослухняних громадян. Корупція кризового типу є породженням глибокої соціальної кризи в Україні де перемагає власна корисність і зневажливе ставлення до світоглядних принципів, моральних й правових законів і має системний характер, тобто вона уражає не лише державні інститути, а й інститути громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 3

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В УКРАЇНІ

3.1. Проблеми та причини правового нігілізму в сучасній Україні

Під час дослідження правової системи в сучасній Україні може виникнути враження, що питання неповаги до національного законодавства існувало завжди. Нехтування Конституцією, законами та підзаконними актами вже давно укорінилось у свідомості більшості представників українського суспільства. Як результат, відбувається значне, а подекуди й повне, розпад правової культури, правової, а відповідно, і національної свідомості громадян. Порушується природний стан речей, коли людина, котра мала б жити за законом, який сама створила, як це належить розумній істоті, вимушена жити за законами природного відбору, тобто законом тваринного світу, де, як відомо, виживає сильніший.

Ще більш негативним явищем є втрата громадянами навіть мінімальної довіри до органів державної влади через нехтування законами представниками цих органів. У результаті відбувається розпад державного апарату й усієї державної структури, оскільки громадяни втрачають інтерес до діяльності органів влади та не бажають брати участь у їх формуванні; відповідно, легітимність таких органів стає сумнівною, а їхні повноваження – номінальними.

Серед представників державної влади відсутнє розуміння того, що їхні владні повноваження засновані на нормах права і положеннях закону, а відмова від дотримання правових принципів і букви закону автоматично позбавляє їх влади, цим самим законом наданої. Крім того, «через системне нехтування органами влади правом і законами держави громадяни втрачають довіру до органів влади і зацікавленість в участі у їх формуванні, натомість шукаючи інші форми захисту своїх законних прав, свобод та інтересів, такі як «Революція на граніті», «Помаранчева революція» або «Революція гідності». Несприйняття

представниками владних структур цієї об'єктивної істини породжує ще більшу віддаленість їх від суспільства, ще більше зменшує їхню легітимність і, як результат, призводить до розпаду системи державних органів і всієї системи законодавства загалом. Результатом цього стало виникнення територій повного панування неповаги до прав людини та до закону держави, територій автоматного права, де більшість державних органів свідомо відмовилися від сили закону на користь закону сили та, не маючи жодної легітимності, утримують владу лише силою зброї [60, с. 235].

Основою будь-якої держави є суспільство, яке її формує для забезпечення власних потреб. Держава, у свою чергу, формує систему права та систему законодавства для задоволення потреб суспільства. Відповідно, ефективність держави і якість законодавства напряду залежать від суспільства яке її формує, надаючи своїх представників для створення державних органів і делегуючи їм владу, єдиним джерелом якої воно є. Готовність членів суспільства до виконання законів своєї держави, дотримання норм і принципів права називають правовою свідомістю; глибоке знання й розуміння права, усвідомлення його необхідності на основі особистого внутрішнього переконання є правовою культурою. А відсутність згаданих атрибутів, їх недостатній розвиток свідчать про викривлений стан суспільної свідомості, відомий як правовий нігілізм.

Для того, щоб глибше розібратися, що таке правовий нігілізм, який стосунок він має до правової культури та правосвідомості, слід визначити, що називається правом, нігілізмом і правовим нігілізмом.

За класичним визначенням «правом називають систему загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, що встановлюються або санкціонуються та забезпечуються державою з метою регулювання суспільних відносин. Нігілізм, або ж соціальний нігілізм (від лат. *nihil* – ніщо), – це невизнання загальноприйнятих цінностей, ідеалів, моральних норм, культури тощо. Інколи заперечення цих норм здійснювалось із метою затвердження та піднесення інших цінностей. Його сутність полягає в

загальному негативному, неуважному відношенні до права, законів, нормативного порядку, а з точки зору причин – у юридичній відсталості, правовій невихованості основної маси населення. Правовий нігілізм – це продукт соціальних відносин, зумовлений безліччю причин і наслідків. Зокрема, він живиться і такими реаліями наших днів, як політиканство та цинічний популізм лідерів всіх рангів. Дає про себе знати й владолюбство бюрократії, некомпетентність чиновників. На основі вищезазначеного можна дійти висновку, що зі зменшенням правової культури і правової свідомості збільшується правовий нігілізм» [61, с. 1–2].

Наслідки розповсюдження такого явища, як правовий нігілізм, знаходять своє вираження у різних формах. Він призводить, на думку Ю.С. Шемшученка, «до крайнього прояву правового безкультур'я, відкидання або ігнорування права, юридичних норм і загальноприйнятих правових цінностей, до зневажливого ставлення до правових принципів і традицій. Як антипод правової культури правовий нігілізм породжує правопорушення, у тому числі кримінальні злочини» [62, с. 508].

Аналіз літератури свідчить, що існують певні труднощі у виведенні поняття правового нігілізму й існує значна різноманітність додаткових дефініцій поняття правового нігілізму [63, с. 140].

Разом із тим потрібно підкреслити, що наукові пошуки розв'язання цього питання йдуть повільним шляхом і навіть у спеціалізованих наукових виданнях (як вітчизняних, так і закордонних) практично відсутня достатня практична база [64 с. 69]. Ця обставина говорить нам про те, що правовий нігілізм є не тільки надзвичайно шкідливим і небезпечним явищем у суспільства, а й надзвичайно складною для пізнання правовою наукою категорією. Загалом можна визначити правовий нігілізм як деформаційний стан правосвідомості особи, групи осіб, суспільства, який характеризується усвідомленим ігноруванням принципів і норм права, вимог закону, цінності прав людини, зневажливим ставленням до правових традицій. Небезпечна сутність правового нігілізму полягає також у тому, що він сам по собі не

містить злочинного умислу, але може бути основою для його виникнення та є однією з основних причин поширення злочинності й вчинення найжахливіших злочинів проти окремих осіб, суспільства, держави, а іноді й цілих народів або соціальних груп.

Виникнення правового нігілізму в Україні і його надзвичайне поширення нині не викликають сумнівів. Але «визначення його суті й навіть самого моменту його виникнення досі є предметом дискусії вчених. Одні вчені, особливо прибічники школи радянського права, стверджують, що правовий нігілізм в Україні виник в момент здобуття незалежності й основна причина його виникнення – це відмова від радянської системи права в бік більш сучасної демократичної, що призвело до колапсу правової системи та руйнування того, що радянські вчені називали порядком. Інші вчені, прибічники класичних шкіл права, дотримуються думки, що правовий нігілізм став закономірним наслідком багатовікового безправ'я громадян спочатку в період існування Російської імперії, а потім імперії радянської. Як результат – відсутність національної правової традиції, високого рівня правової культури і правової свідомості, наслідком чого стала нездатність більшості громадян ефективно скористатися правом на здійснення влади та контроль над нею після того, як після отримання Україною незалежності таке право було надане» [60, с. 236].

Тим не менше, реальність існування правового нігілізму в Україні не підлягає сумніву. Деякі вчені виділяють такі причини його виникнення:

- першопричиною настільки тривалого явища є те, що Україна – це досить молода держава, яка активно створює свій політичний, соціальний, економічний, правовий курс;
- неможливість охоплення національним законодавством сучасних правил життя в країні. На практиці це знаходить своє відображення в тому, що кожен чинний нормативно-правовий акт не може повністю регулювати сферу, для якої він функціонує. Це викликає масу запитань і, як наслідок, створення величезної кількості додаткових нормативних актів;

- наявність у законодавстві України не-стабільності та швидкоплинності нормативно-правових актів. Надто часто органи державної влади вносять зміни та доповнення до чинних законів. Це суттєво впливає на рівень застосування цих норм у практичному спрямуванні;

- також не останню роль в цьому питанні зіграло те, що в Україні сьогодні відсутній високий рівень правової культури, правової свідомості та правового виховання. Видатний український дослідник правосвідомості Ю.Ю. Калиновський констатував, що в перехідних суспільствах, до яких у тому числі належить і Україна, правова система та система правових цінностей перебувають у динамічному стані. Структура правосвідомості людини перехідного періоду суспільства загалом як системи певних цінностей та настанов має низку особливостей, наявність старих і нових систем цінностей;

- звичайно ж, особливою українською причиною правового нігілізму є надзвичайний рівень корупції та, як результат, абсолютна недовіра громадян до влади.

Дослідження правового нігілізму в Україні дає змогу сформулювати основні форми його прояву. На сьогодні в національному законодавстві є досить розгалужена система нормативно-правових актів, які або суперечать одне одному (колізії), або виключають одне одного. Це приводить до того, що розуміння тих чи інших норм є двозначним і в теоретиків, і в практиків, оскільки обидва трактують їх по-різному. Наслідком такого «хиткого» стану законодавства можуть бути різні, категорично протилежні трактування певних норм, але всі ці трактування будуть правильні, оскільки правова база не дає чіткого визначення самої норми та її розуміння. За цих умов існування суспільства виникає гостра потреба у підвищенні вимог до правотворчості (діяльність конкретних суб'єктів, яка спрямована на створення, зміну та скасування норм) та правозастосування (діяльність визначених владних суб'єктів, яка спрямована на прийняття рішення щодо впровадження норм на практиці) [60, с. 237].

Іншою формою прояву правового нігілізму є відсутність систематичності внесення змін до національного законодавства. Іде мова про те, що деяка частина законодавства є настільки застарілою або неефективною, що було би доцільно її оновити. Є велика кількість інших форм прояву цього явища, наприклад неповага до суду, неповага до владних, правоохоронних структур, розбалансованість правової системи, врешті-решт недовіра державі з боку громадян щодо побудови правової та демократичної держави.

Ще однією формою правового нігілізму є прямі умисні порушення чинних законів та інших нормативно-правових актів. Ці порушення становлять величезну кількість кримінальних діянь, а також цивільних, адміністративних і дисциплінарних проступків. Крім тіньової економіки, виникла тіньова політика, невидимі клани та групи тиску. Зловмисники не бояться законів, вдало оминають їх. Діють цілком легально або напівлегально. Загальне недотримання або невиконання юридичних норм, коли суб'єкти (громадяни, посадові особи, державні органи) не дотримуються вимог правових норм, прагнуть жити і діяти за «своїми правилами». Невиконання ж законів є ознакою безсилля влади.

Також, «формою правового нігілізму є конфронтація представницьких і виконавчих структур влади на всіх рівнях. Це свого роду «номенклатурний» або «елітарний» нігілізм, пов'язаний із «паралічем» влади, а будь-які суперечки серед органів влади означають недосконалість права, закону. Тут поєднуються державний і правовий нігілізм, який дезорганізує норми управління, що склалися у суспільстві. І, нарешті, найпоширеніша й найгірша форма правового нігілізму – порушення прав людини, таких як право на життя і здоров'я, честь, гідність, – також зумовлює правовий нігілізм. Адже слабка правова захищеність особистості підриває віру в закон, у здатність держави забезпечити порядок і спокій в суспільстві, захистити людей від злочинного посягання» [65, с. 46-47].

Аналіз ситуації в Україні, усвідомлення джерел правового нігілізму в нашій державі надає можливість виділити такі пріоритетні напрями його подолання:

- цілеспрямована антикорупційна полі-тика та її ефективне втілення в життя;
- ефективне проведення реформ у всіх сферах, насамперед у сфері державного управління та відповідальності органів державної влади;
- підвищення авторитету закону та посилення у громадян довіри до нього шляхом зміцнення законності й правопорядку, державної дисципліни посадових осіб;
- виховання у громадян високого рівня позитивної правової активності, підвищення правової свідомості, правової та естетичної культури.

Визначальним фактором у системі правових заходів подолання правового нігілізму є розв'язання проблеми корупції. За даними досліджень «Індексу сприйняття корупції, що проводяться Transparency International, українці вважають свою державу однією з найбільш корумпованих у світі: у 2012 і 2013 рр. держава посідала 144-те місце з 176 країн, у яких проводилися дослідження. Такий високий показник сприйняття корупції громадянами пояснюється відсутністю дієвих реформ у сфері протидії корупції та неефективною діяльністю органів правопорядку щодо виявлення корупційних правопорушень і притягнення винуватців до відповідальності, про що свідчить, зокрема, незадовільне виконання Україною міжнародних зобов'язань щодо запровадження антикорупційних стандартів: з 25 рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), наданих за результатами першого та другого раундів оцінювання, лише 13 рекомендацій виконано, незважаючи на шість років роботи й три раунди оцінювання прогресу, а з 16 рекомендацій, наданих за результатами третього раунду, виконано лише три рекомендації. З метою визначення першочергових заходів із запобігання та протидії корупції 14 жовтня 2014 р. було ухвалено Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [66, с. 2047].

Але усвідомлення ідеї та її втілення – це «дві великі різниці». І будь-які політикоюридичні прорахунки можуть викликати ускладнення. Так, поквапливі чи недостатньо обґрунтовані рішення компетентних органів, створення штучних

перешкод дії закону, неоднакове застосування закону підштовхують окремих членів суспільства до вирішення своїх проблем неправовими засобами. Зрештою, корупція як правовий нігілізм є хворобою суспільства, і тільки суспільство здатне її подолати. [60, с. 238].

Серед основних засобів подолання правового нігілізму доцільно виділити й проведення в найкоротші строки ініційованих главою держави та урядом реформ. «Першочергове значення відводиться, звичайно, конституційній реформі, значення якої в подоланні нігілізму зумовлено її метою – підпорядкування функціонування державної влади забезпеченню й реальному гарантуванню конституційних прав громадян, утвердження законності в діяльності державних органів. Водночас реформування в усіх напрямках має здійснюватися скоординовано й оперативно, через низку послідовних етапів проведення кожної зі складових частин реформи, у тому числі пов'язаних зі змінами до законодавства, що стосуються балансу влад, а також із проведенням соціально-економічних, політичних та інших реформ. Кожен із напрямів реформування повинен передбачати перелік основних законодавчих актів, необхідних для його законодавчого забезпечення» [67, с. 124].

На основі вищезазначених фактів можна сформувати й інші варіанти, яким чином можливо позбутись або принаймні мінімізувати вплив правового нігілізму в країні, наприклад систематичне формування вітчизняного законодавства та прозорість механізму її функціонування. Цей пункт зумовлений нагальною вимогою призупинити хаотичні та несистематизовані зміни нормативно-правової бази [68, с. 125].

Необхідним є підвищення значення органів державної влади в суспільстві як вихідної точки в дотриманні законів. Доцільно було б, щоб органи держави влади та інші владні структури показали, що на них покладено обов'язок першочергового та постійного дотримання основних законів, який вони активно виконують.

Створення дієвої, ефективної, розгалуженої системи освіти дала б змогу почати впровадження правового виховання з раннього віку. Це зумовлено тим,

що потреба в поширенні норм законів є не тільки у вищих навчальних закладах юридичного спрямування; починати потрібно з кожного юного громадянина, який у дорослому житті сприйматиме норми закону через призму обов'язковості та дотриманості.

Подолання правового нігілізму – це складне завдання, що вимагає важкої, щоденної, сумлінної та системної праці не лише представників державної влади, а й усього суспільства. Шляхами подолання цього надзвичайно небезпечного явища є реалізація відповідних завдань у зазначених напрямках подолання правового нігілізму.

Найкращими шляхами подолання правового нігілізму, є такі:

- подолання корупції шляхом реалізації ефективної антикорупційної стратегії, створення та впровадження антикорупційного законодавства й запровадження всебічного громадського контролю за діяльністю державних органів і посадових осіб, а також прирівнювання корупції до злочинів проти держави;
- проведення ефективних демократичних реформ у галузі стабілізації системи державної влади й удосконалення системи державного управління, забезпечення його її відкритості, прозорості та контрольованості громадськістю;
- систематизація законодавства України, його оптимізація, усунення колізій і, відповідно, підвищення його ефективності;
- реформування системи освіти у на-прямі розповсюдження правової освіти з метою підвищення правової освіченості, правової культури та правової свідомості громадян;
- впровадження програм правового виховання як у межах системи освіти, так і поза її межами.

Перелік наведених пропозицій не є вичерпним, їх реалізація, на нашу думку, допоможе значно знизити рівень правового нігілізму в Україні.

3.2. Подолання правового нігілізму в Україні: механізми, способи, заходи

Інтеграція України в європейське співтовариство потребує насамперед формування високого рівня правосвідомості та правової культури. Натомість в українській державі ще залишаються елементи такого негативного явища, як правовий нігілізм, що знаходить свій прояв у неповазі до права, ігноруванні основних правових цінностей. Негативне, зверхнє ставлення до права обумовлено низкою історичних, економічних і політичних причин, дослідження яких дозволить встановити оптимальні засоби й форми подолання правового нігілізму, формування високого рівня правової культури громадян України. Таким чином, дослідження поняття, форм прояву, причин і наслідків, а також способів подолання правового нігілізму має як теоретичне, так і практичне значення [69, с. 20].

Правовий нігілізм розглядається як специфічний соціальний орієнтир, який вказує напрям для подолання негативних тенденцій у державно-правовій галузі, наближення влади до суспільства, підвищення авторитету права й держави й без якого стає неможливим пошук нових концепцій та ідеалів, а також шляхів розв'язання існуючих у суспільстві проблем. Повне використання цього зворотного зв'язку – реальна гарантія демократичного розвитку держави. Передусім це створення за допомогою державної правової політики, а також юридичних інформаційних засобів таких умов, коли для громадян дотримання закону буде більш вигідним, ніж його порушення [70, с. 110-111].

Необхідно зазначити, що шляхи протидії нігілізму тісно пов'язані з причинами його появи на кожному з трьох рівнів (загальносоціальному, рівні окремих соціальних груп та індивідуальному). Умовно можна виділити основні групи заходів боротьби з відповідним негативним явищем:

заходи політичного характеру, які безпосередньо пов'язані з подоланням факторів, які перешкоджають розвитку правової держави;

- соціально-економічні заходи;
- заходи культурного, духовного, морального характеру.

М.М. Жовтобрюх виділяє такі «способи подолання правового нігілізму: підвищення якості правової або іншої спеціальної освіти; обов'язкове детальне проходження кожним новим нормативноправовим актом ґрунтовної правової експертизи; залучення до законотворчої роботи науковців, визнаних спеціалістів у галузі права; забезпечення доступу громадськості до законопроектної роботи; підвищення якості виховання й освіти громадян, приведення її у відповідність до світових стандартів та ідеалів» [71, с. 8].

Механізм подолання правового нігілізму, на думку М.М. Жовтобрюха, має складатися з трьох комплексних блоків заходів:

- комплекс спеціально-юридичних заходів, спрямованих на формування якісно нової, ефективної правової системи;
- комплекс загальносоціальних заходів, спрямованих на поліпшення об'єктивних умов життя суспільства, на формування нового соціального середовища;
- комплекс виховних заходів, спрямованих на виправлення деформацій правосвідомості й підвищення рівня правової культури населення [71, с. 11].

Серед спеціально-юридичних заходів необхідно виділити відповідальність влади за свої дії перед суспільством, подолання процесуального нігілізму, вдосконалення системи юридичної відповідальності, підвищення авторитету владних структур і легітимності закону.

На загальносоціальному рівні необхідно забезпечити досягнення громадської злагоди щодо базових підвалин державно-правового розвитку, формування консенсуальної демократії на основі діалогу та співробітництва, партнерства й взаєморозуміння, соціально орієнтованої ринкової економіки з міцним державним сектором, механізмами розвитку приватної власності, підтримкою «продуктивних» (а не спекулятивних) верств населення.

Правове виховання має бути зорієнтовано на підвищення рівня знання й розуміння права в цілому й окремих правових норм та інститутів, на формування

юридичних навичок, закріплення позитивного сприйняття права, виховання почуття справедливості, відповідальності й законності, підвищення соціально-правової активності населення. Це потребує розвитку правової пропаганди, вдосконалення юридичної освіти, вирішення проблеми мінімуму правових знань, необхідних громадянам, створення умов для позитивної, цілеспрямованої, свідомої, добровільної, творчої й ініціативної діяльності суб'єктів правового спілкування. Повністю подолати правовий нігілізм неможливо, проте можна звести його рівень до мінімуму шляхом застосування комплексних заходів забезпечення принципу верховенства права, правового виховання особи та вдосконалення нормативної бази [71, с 11].

Спеціальними засобами, що сприяють зведенню до мінімуму правового нігілізму, О.Ф. Скакун називає такі:

- «якість законів та інших нормативно-правових актів; забезпечення належної ролі закону в системі правових актів; наявність стабільності й однаковості в регулюванні суспільних відносин;
- авторитет державної влади й налагодженість механізму її дії; наявність розвинутої державної структури, здатної забезпечити виконання права; удосконалення системи правоохоронних органів і правозастосовної діяльності; зміцнення законності; підвищення ролі суду;
- високий рівень правосвідомості, який дозволив би закону працювати; збереження самобутності правової культури; поліпшення системи правової інформації, професійного навчання й виховання юристів, інших посадових осіб» [72, с. 488-489].

Крім цього, «для вироблення заходів подолання правового нігілізму й супутніх йому негативних явищ треба виявити причини його виникнення й поширення в суспільстві. Аналіз причин існування правового нігілізму в українському суспільстві надає можливість стверджувати, що поширення такого негативного явища, як правовий нігілізм, є насамперед свідченням дефективності правової соціалізації особистості, невідповідності методів і напрямів правової соціалізації сучасним вимогам суспільства» [73, с. 382].

Джерела правового нігілізму в Україні не вичерпуються факторами спеціально-юридичного характеру, а виходять за межі правового простору. «Це явище правового життя пов'язане з культурологічними, політичними, історичними особливостями розвитку країни, національними традиціями, рівнем соціального самопочуття людей, зі станом духовності суспільства. Деякі автори вбачають джерело правового нігілізму саме у вітчизняній традиції праворозуміння, що знижує роль формального права як соціального регулятора, з притаманним їй морально-правовим синкретизмом. Правовий нігілізм по-різному виявляється в різних групах населення залежно від таких характеристик, як стать, вік, національна приналежність, рід діяльності або статус посадових осіб. Певну роль можуть відігравати гендерна, вікова, професійна, конфесіональна, статусна приналежність людини» [74, с. 5].

Викривлення в системі ціннісних орієнтацій правосвідомості можуть відображатися в суперечливості поглядів на правову систему та її значення або в нестійкості цих поглядів. Якщо уявлення особистості про справедливість зводяться до особистого зиску незалежно від засобів її досягнення, то така система цінностей права стає джерелом корисливих, кар'єристських мотивів і прагнень (устремлінь). Виходячи із цього, можна говорити й про морально-правову кризу суспільства, а отже, негайну необхідність вжити дієвих заходів як із боку держави, так і громадськості щодо формування морально-правових ціннісних орієнтирів у суспільстві, відродження моральності й духовності соціуму.

На думку В.І. Сировацького, «морально-правові цінності можна поділяти на цільові, нормативні й практичні. До цільових належать ідеали та принципи свободи, гуманізму, героїзму, патріотизму. Ідеали – це зразки, моделі високоморальних, бажаних відносин, почуттів, орієнтацій, що незамінні під час становлення нових відносин у соціумі. До структури моральних цінностей входять переживання й почуття як індивіда, так і соціуму. Моральні якості особистості виявляються в практичній діяльності на підставі визначених

правових ідеалів окремої особистості й існуючих у соціумі моральних і правових норм» [75, с. 481-482].

Специфічними особливостями поширення правового нігілізму в сучасній Україні є її масовість: нігілістичним ставленням до закону й держави пронизано діяльність не лише учасників правовідносин, а й державних структур, виконавчої й законодавчої влади, правоохоронних органів. Крім того, поширення правового нігілізму в сучасному суспільстві відрізняється демонстративністю й неконтрольованістю, у багатьох випадках характеризується усвідомленою опозиційною спрямованістю. Також до особливостей вітчизняного різновиду правового нігілізму відносять розмаїття форм його виявлення, зокрема від ідеологічної до побутової.

У зв'язку із цим особливого значення набуває правова соціалізація як «залучення» людини до правового середовища, засвоєння й дотримання нею правових норм, взірців і стандартів. Правова соціалізація є перманентним процесом взаємодії особистості й соціально-правового середовища, унаслідок чого відбувається засвоєння вимог правомірної поведінки, набуття правових цінностей і орієнтирів, що сприяють формуванню властивостей і якостей, які дозволяють адаптуватися до цього середовища та здійснювати правову діяльність.

За допомогою правової соціалізації забезпечується передача й збереження соціально-правового досвіду. У ході правової соціалізації формується внутрішній правовий світ людини, її правова психіка, формуються базові правові цінності, правові орієнтири, а надалі відбувається накопичення нового правового знання, переоцінюються й коригуються правові установки.

Правова соціалізація є складним і багатоплановим процесом, зміст якої включає розвиток навичок адекватного реагування на правові вимоги; самостійну орієнтацію в правовому просторі; прийняття рішень у юридично значущих ситуаціях; формування усвідомленого ставлення до правової дійсності в результаті придбання нового комплексу правових знань; правову акультурацію як засвоєння людиною нових правових цінностей у процесі

цілеспрямованого правовиховного впливу, вироблення відповідних почуттів та уявлень. У процесі правової соціалізації відбувається передача особистості накопичених у суспільстві норм і цінностей правової культури; оволодіння мовою права, що виражається в самостійному оперуванні правовими поняттями; формуванні вмінь і навичок правомірного спілкування, досвіду правової взаємодії; набутті світоглядних установок, що забезпечують орієнтацію в правовому просторі.

У процесі правової соціалізації дослідники виділяють два основні етапи. На першому етапі формуються правові якості, необхідні для подальшої взаємодії особистості із суспільством у правовій сфері. Другий етап пов'язаний із безпосередньою передачею накопиченого правового досвіду в правове середовище (правова ресоціалізація). З розвитком правової поінформованості, нагромадженням нових правових знань і правового досвіду на цьому етапі відбувається корекція вже сформованих правових позицій, переоцінка набутих правових цінностей.

Згідно з іншим підходом «етапи правової соціалізації виділяються залежно від включення в трудову діяльність: дотрудовий, включаючи навчання в школі; трудовий період, що охоплює зрілість людини; післятрудова, який настає в літньому віці. Обидва підходи приділяють особливе значення в процесі правової соціалізації особистості періоду юності, коли формується її самосвідомість, ціннісні установки, що визначають траєкторію особистісного розвитку впродовж усього подальшого життя. Для цього етапу характерним є відведення визначальної ролі виховному впливу, що пояснюється віковими особливостями індивіда, що соціалізується» [74, с. 6].

Найважливішими агентами й інститутами, що забезпечують правову соціалізацію особистості, виступають родина, освіта, держава, засоби масової інформації. Ефективність правової соціалізації визначається узгодженістю дій різних агентів і інститутів. Родина, оточення, однолітки, сусіди формують первісний світ свідомості індивіда, складовою частиною якого виступають

уявлення й оцінні судження про правову організацію суспільства й правові норми.

Не заперечуючи факт про «надзвичайну важливість родини як інституту соціалізації в цілому, необхідно зазначити, що в сучасному суспільстві родина як первинний агент правової соціалізації поступається перед іншими малими соціальними групами, її соціалізуюча роль у сфері права зменшується. Це зумовлено ситуацією міжпоколінного ціннісного розриву, у тому числі у сфері права, коли відбувається відчуження покоління дітей від норм, прийнятих поколінням батьків. Іншим значущим агентом правової соціалізації є освітні установи. Вони спеціалізуються переважно на передачі раціональної інформації про статус громадянина в державі, інститутах правової системи. Освітні установи мають велике значення для передачі не лише знань, а й загальних цінностей домінуючої правової культури» [74, с. 7].

Необхідною умовою формування правової культури виступає правове виховання – цілеспрямована систематична діяльність держави, її органів і їх службовців, суспільних об'єднань і трудових колективів щодо підвищення правової свідомості. Правове виховання має на меті перевести політикоправові установки й вимоги суспільства в особисті переконання громадян і норми їх поведінки. При цьому воно має відносну самостійність цілей, специфіку методів їх досягнення й організаційних форм. Правове виховання є багатоцільовою діяльністю, що передбачає наявність стратегічних, тривалих і тактичних, найближчих, загальних і приватних цілей. Цілі можуть конкретизуватися з урахуванням специфіки суб'єкта й об'єкта виховного впливу, використовуваних форм і засобів цієї діяльності, а також інститутів, що здійснюють правове виховання.

Відповідно, «правове виховання й навчання полягають у передачі, накопиченні й засвоєнні знань, принципів і норм права, а також у формуванні відповідного ставлення до права й практики його реалізації, уміння використовувати свої права, дотримуватися заборон і виконувати обов'язки. Звідси виникає необхідність в усвідомленому засвоєнні основних положень

законодавства, виробленні почуття глибокої поваги до права. Отримані знання мають перетворитися в особисте переконання, у міцну установку суворо дотримуватися правових приписів, а потім у внутрішню потребу й звичку дотримуватися правового закону, виявляти правову й професійно-юридичну активність» [74, с. 7].

Способи викорінення деформацій правосвідомості та правової культури є традиційними й у цілому зводяться до виховання поваги до права – правового виховання. У цьому ракурсі правове виховання повинно будуватися як поетапний процес, що включає загальне правове виховання та специфічне правове виховання. Під час впровадження такої системи правового виховання необхідно здійснити певні підготовчі дії:

- 1) установити дійсну цінність юридичних норм для людини на основі пізнання її потреб і ролі цих норм у їх задоволенні;
- 2) з'ясувати стан оцінно-настановчої частини правосвідомості людини чи певної соціальної групи;
- 3) розробити тактику й методику правового виховання;
- 4) планувати правовиховні заходи та встановлювати їхню ефективність.

Підкреслимо, що сьогодні правове виховання є складовою ідеологічної функції держави. У міру розвитку та вдосконалення державності з'являються більш дієві способи й форми реалізації цієї функції за умови, що її зміст є постійним: формування адекватних уявлень про право та його сенс, цінності й роль у суспільстві. Отримані знання повинні стати власним особистим переконанням, жорсткою настановою чітко слідувати правовим приписам, а потім ставати внутрішньою потребою та звичкою дотримуватися закону, виявляти професійну правову активність.

До спеціальних засобів мінімізації правового нігілізму треба віднести вдосконалення системи правотворчості, забезпечення відповідної якості законів, що приймаються, наявність розвиненої й дієвої системи правозастосовної діяльності, підвищення ефективності й законності діяльності правоохоронних і

судових органів, підвищення рівня правосвідомості та правової культури громадян.

На думку С.В. Шерстюка, «правова культура не залежить від права (у цьому контексті під правом розуміють насамперед юридичне право). Жодні закони не зможуть підняти її рівень шляхом декларування окремих норм. Правова культура з'являється не з документів, її там бути не може; правова культура з'являється із життя. Процес її становлення характеризується формуванням певних культурно-правових цінностей, сформованих певною національною часово-просторовою дійсністю» [76].

Шлях подолання правового нігілізму в Україні – побудова європейської соціальної правової держави, усвідомлення її абсолютної цінності, становлення й закріплення правового характеру взаємовідносин громадянина, влади та держави, що мінімізує прояви корупції та зловживання правом.

В Україні, яка стала на шлях просування до демократичної, правової державності, де діють принципи верховенства права та правового закону, боротьба з деформацією правової свідомості, зокрема з правовим нігілізмом, повинна розглядатися як пріоритетний напрям діяльності компетентних державних органів і суспільства в цілому. Правовий нігілізм знаходить безпосередній прояв у негативному (антиціннісному) ставленні особи до права як регулятора суспільних відносин, в ігноруванні права як необхідної нормативної основи життєдіяльності людей, у відсутності почуття поваги до закону як інструмента державного управління, у судженнях про необов'язковість обов'язків, передбачених нормами права, тощо. Крім того, правовий нігілізм – це напрям суспільнополітичної думки, націлений на девальвацію права й законності, на відверту недооцінку соціальної й особистої цінності права. Прихильники цього вважають право найменш досконалим способом регулювання суспільних відносин. Правовий нігілізм існує в різних формах: байдуже ставлення до ролі та значення права; скептичне ставлення до потенційних можливостей права; ігнорування правових приписів більш високої

юридичної сили; повна недовіра до приписів права; негативне ставлення до права в цілому.

Основною метою формування національної правової культури на сучасному етапі є гармонізація з правовими ідеологіями країн-членів Європейського Союзу, а також імплементація елементів європейської правової культури в національне законодавство. Необхідно зазначити, що адаптація національного законодавства до права ЄС є лише першим кроком на шляху до повної інтеграції України в правову систему Європейського Співтовариства. Існує реальна необхідність у трансформації національної правової психології під впливом західноєвропейської правової ідеології, зокрема, через сприйняття, позитивну оцінку й наслідування правових цінностей, ідей та ідеалів, впровадження їх у національну юридичну практику. Центральним елементом загальноєвропейської правової ідеології є ідея недоторканості, непорушення, верховенства основних прав і свобод людини, які закріплені в європейській Конвенції захисту прав людини й основоположних свобод, а також відображені в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини.

На думку Ляхович М.В. «вихід із правового нігілізму вбачається у таких заходах: – підвищення загальної і правової культури громадян, їх правової і моральної свідомості. Слід проводити комплекс виховних, навчальних, профілактичних, ідеологічних заходів попередження правового нігілізму. Необхідно запровадити кваліфіковану правову освіту у навчальних закладах; – вдосконалення законодавства. З часів незалежності України досі не було прийняте законодавство, яке відповідало б усім вимогам правової держави. Через недосконале законодавство існують різні недоліки в праві, що дає змогу діяти певному колу осіб протизаконно; – профілактика правопорушень і злочинів. Це одне із основних завдань, яке покладається на правоохоронні органи. Необхідно проводити профілактичну роботу серед осіб, схильних до вчинення злочинів (осіб, які підлягали різній відповідальності, неповнолітніх з неблагополучних сімей тощо); – зміцнення законності і правопорядку, державної дисципліни. Слід покращити систему соціального захисту державних службовців, збільшити їм

заробітну плату до рівня, що забезпечує гідне існування, з тим, щоб уникнути корупції, встановити контроль за їхньою діяльністю з метою уникнення правопорушень у цій сфері; – повага і захист прав особистості, що є також одним із основних принципів демократії. Важливим є те, що всі люди повинні бути рівні в своїх правах. На жаль, доки в нашій державі рівність всіх людей перед законом не буде виконуватись, ми не зможемо назвати Україну насправді демократичною державою» [77, с. 50].

Спеціальними засобами, що сприяють зведенню до мінімуму правового нігілізму, слід назвати:

якість законів та інших нормативно-правових актів. Забезпечення належної ролі закону в системі правових актів. Наявність стабільності та однаковості в регулюванні суспільних відносин;

авторитет державної влади і налагодженість механізму її дії. Наявність розвинутої державної структури, здатної забезпечити виконання права. Вдосконалення системи правоохоронних органів і правозастосовної діяльності. Зміцнення законності. Підвищення ролі суду;

високий рівень правосвідомості, який дозволив би закону працювати. Збереження самобутності правової культури. Поліпшення системи правової інформації, професійного навчання і виховання юристів, інших посадових осіб.

Необхідна систематична робота з підвищення професійної культури всіх суб'єктів правоохоронної системи, що сприятиме подоланню недовіри населення до правоохоронних органів. Додержання закону стане вигіднішим, ніж його порушення, коли зміцниться надійність права, що означає, з одного боку захист набутих прав, а з іншого — можливість будь-якого громадянина, який не має юридичної освіти, знати свої права. Надійність права припускає також стабільність правопорядку і можливість передбачати зміст конкретних юридичних рішень.

Подолання правового нігілізму – процес тривалий і складний, що передбачає зміни об'єктивних чинників життя суспільства, спрямований на створення оновленого соціально-правового середовища. У системі засобів

подолання правового нігілізму пріоритетне значення, по-перше, набуває правова політика держави, яка повинна бути підпорядкована завданню утвердження в суспільному житті якісного правового закону, що відображав би інтереси особистості, різноманітних соціальних угруповань, відповідав би міжнародно-правовим стандартам, національним правовим традиціям, діючи ефективно; по-друге, подолання правового нігілізму пов'язано також з утворенням якісної системи правового обслуговування, у тому числі правового інформування населення, яке підвищує правову компетентність громадян; по-третє, перспективним напрямом подолання правового нігілізму може бути загальна юридична освіта, переваги якої містяться в рівному розподілі періодів навчання під час життєвого циклу людини й наданні їй можливості здобувати необхідні юридичні знання, вміння й навички в той момент, коли виникає в них необхідність; по-четверте, подолання правового нігілізму пов'язане з поліпшенням механізму правового регулювання суспільних відносин і правового захисту інтересів громадян і суспільства в цілому відповідно до європейських стандартів, ідеалів і цінностей. Передусім це створення за допомогою державної правової політики, а також юридичних інформаційних засобів таких умов, коли для громадян дотримання закону буде більш вигідним, ніж його порушення.

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу наукових джерел встановлено, що дослідження стосовно вирішення теоретичних та практичних питань пов'язаних з правовим нігілізмом є недостатньо повними та системними. Водночас здобутки вчених у дослідженні теоретичних та практичних питань дали можливість з'ясувати зміст поняття правовий нігілізм.

Проведений аналіз дозволяє охарактеризувати відповідну дефініцію, надавши наступне визначення: «Правовий нігілізм» – деформаційний стан правосвідомості особи, групи, суспільства, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак виключає злочинний намір.

Досліджено два підходи до розуміння сутності правового нігілізму: класичний (традиційний) і новаторський. Зазначене що дало можливість в рамках традиційного підходу у науковій літературі розглянути відповідне явище як деструктивний соціально-культурний феномен, а в рамках новаторською підходу з'ясувати, що це – ігнорування права, юридичних норм і загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій.

З'ясовано причини виникнення і розвитку різноманітних форм та видів правового нігілізму в українському суспільстві, серед яких можна виділити такі: порушення прав і свобод людини і громадянина, а також зневіра громадян у механізми реального їх захисту; економічна та політична нестабільність, зміна ідеології та духовних цінностей; історичне коріння розвитку суспільних відносин в Україні; низький рівень політичної і правової культури; ігнорування норм права державними органами під час здійснення владних повноважень; недосконалість та суперечливість законодавства; конфронтація між гілками влади; прагнення уникнути юридичної відповідальності, обійти закон; недосконалість правової освіти населення.

2. Доведено, що правовий нігілізм є одним із факторів впливу на

державний суверенітет, оскільки державний суверенітет – це зумовлена волею народу політико-правова властивість держави, що полягає у верховенстві державної влади стосовно будь-якої іншої влади у суспільстві та її незалежності у зовнішніх зносинах. Суверенітет є властивістю державної влади, беззаперечно, суверенітет характеризує відносини державної влади з іншими її суб'єктами як усередині країни, так і за межами державних кордонів. Аналізуючи правовий нігілізм, встановлено, що це явище слід розглядати як сукупність двох взаємопов'язаних і взаємозалежних сторін: по-перше, заперечення державою права як свого самообмеження і по-друге, не сприйняття народом нав'язаних йому правових норм і неповагу до них. Нехтування цими складовими посилює загальну недовіру до системи права, та посилює загрози українській державності при яких постає потреба в захисті фундаментальних національних цінностей, задекларованих Конституцією України та визначених законодавством України, – незалежності, територіальної цілісності і суверенітету, добробуту, миру і безпеки, верховенства права, свободи і демократії, прав людини. Саме такі негативні тенденції разом з іншими факторами стали однією з причин підтримки населенням Сходу та Півдня України військ агресора та терористичних угруповань, що, в свою чергу, обумовило загрозу державному суверенітету України.

3. Виявлено основні загрози в сфері національної безпеки, які впливають на національні інтереси під дією чинника правового нігілізму, а саме:

- втрата ціннісних орієнтирів особистості та суспільства;
- неефективна та недієва правова ідеологія, недотримання принципів права, недосконале та суперечливе законодавство;
- деструктивний вплив засобів масової інформації та масової культури на суспільну свідомість;
- підвищення рівня корупції в суспільстві;
- несформованість узагальненої системи цінностей для українського суспільства, що не дає змоги ідентифікувати національні інтереси держави, та, у

свою чергу, ускладнює визначення окремими категоріями населення внутрішньо- та зовнішньополітичних цілей, завдань, стратегії їх здійснення;

- потреба в оновленні державної влади, реформуванні публічних інститутів, системи підготовки і перепідготовки кадрів, формуванні висококваліфікованого, патріотично налаштованого корпусу державних службовців, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів;

- домінування інформаційної складової в структурі сучасної цивілізації, що дедалі більше ускладнює зміст і характер загроз і впливає на подальшу трансформацію простору безпеки та, у свою чергу, потребує змін підходів до забезпечення національної безпеки держави.

Доведено, що правовий нігілізм також являється передумовою виникнення тероризму, оскільки тероризм, як масове і політично значиме явище – результат повальної «деідеологізації», поки окремі групи в суспільстві ставлять під сумнів законність і права держави і тим самим оправдують свій перехід до терору для досягнення своєї мети. Різні злочинні угруповання здійснюють терористичні акти для залякування і знищення конкурентів, для впливу на державну владу щоб добитися найкращих умов для своєї злочинної діяльності. Рівень тероризму і конкретні форми його проявлення являють собою показник, з одного боку, моральності суспільства, а з другого – ефективність зусиль суспільства і держави у вирішенні найбільш гострих проблем з попередження поширення тероризму. Тероризм є дуже дієвим знаряддям залякування і знищення у вічній і непримиримій суперечці різних світів, які кардинально відрізняються один від одного розумінням життя, нормами моралі, культурою.

4. За результатами досліджень проблеми корупції в нашій країні та аналізі чинників, що впливають на ефективність державного управління в сфері антикорупційної діяльності, серед організаційно-управлінських, економічних, слід виділити чинник правового нігілізму, що характеризуються, нехтуванням правової культури, відсутністю визначеної системи цінностей, а також зміною світогляду та ідеологічних орієнтацій в суспільстві. Корупція кризового типу є породженням глибокої соціальної кризи в Україні де перемагає власна

корисність і зневажливе ставлення до світоглядних принципів, моральних й правових законів і має системний характер, тобто вона уражає не лише державні інститути, а й інститути громадянського суспільства.

Так, Міжнародна правозахисна організація по боротьбі з корупцією Transparency International, щорічно на підставі опитувань розраховує та оприлюднює Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index), який характеризує як сприймається суспільством корумпованість держаного сектору управління за шкалою від 0 до 100. Місце країни у загальному рейтингу визначає її положення по відношенню щодо рівня корупції до інших країн. Якщо, відповідний показник нижче 50, це вказує на серйозність глобальної проблеми корупції.

Як засвідчують данні світового рейтингу, стан із корупцією в Україні не належний, її найнижчий рівень був у 2006 році (99 місце), а максимальний у 2011 році (152 місце), при цьому виходячи із Індексу сприйняття корупції (Corruption Perception Index) найнижчий рівень корупції в Україні був у 2006 році і становив 28, а найвищий у 2004 році – 22. За останні з роки відповідний показник дещо покращився, але не суттєво (2017 – 130 місце, 2018 120 місце).

5. За результатами аналізу проблем та причин правового нігілізму в Україні з'ясовано основні форми його прояву. На сьогодні в національному законодавстві є досить розгалужена система нормативно-правових актів, які або суперечать одне одному (колізії), або виключають одне одного, що як наслідок приводить до того, що розуміння тих чи інших норм є двозначним і в теоретиків, і в практиків, оскільки обидва трактують їх по-різному. Результатом такого «хиткого» стану законодавства можуть бути різні, категорично протилежні трактування певних норм, але всі ці трактування будуть правильні, оскільки правова база не дає чіткого визначення самої норми та її розуміння.

Вагома закономірність правового нігілізму проявляється в тому, що у результаті переплетіння об'єктивних (неефективна та недієва правова ідеологія, недотримання принципів права, недосконале та суперечливе законодавство, нездатність держави забезпечити основоположні права та свободи людини,

корумпованість влади та державних інституцій, відсутність ефективного механізму реалізації законодавства, низька якість судочинства тощо) та суб'єктивних чинників (низький рівень правосвідомості, відсутність правової культури, деформація ціннісних орієнтацій суб'єкта тощо) особа та/або певна соціальна група свідомо негативно ставиться до права, не сприймає його як регулятор суспільних відносин, не дотримується або ж вибірково дотримується його норм.

Наслідок поширення антиправової психології: поява в суспільстві, яка визнається значною частиною населення особливих соціальних норм, що виправдовують антиправову поведінку; естетизація злочинності, поява великої кількості художньої літератури, кінофільмів, оспівують злочинність; свідомо або неусвідомлена пропаганда ЗМІ жорстокості, насильства, злочинного способу життя.

6. За результатами узагальнених проблем, пов'язаних з правовим нігілізмом запропоновано наступні практичні рекомендації з подолання відповідного явища в Україні. Нині пріоритетним є питання мінімізації правового нігілізму, що потребує заходів щодо економічної, політичної та правової стабілізації населення в комплексі, та з боку органів державної влади вимагає перегляду системи забезпечення національної безпеки та вдосконалення механізмів її державного регулювання.

Гарантування національної безпеки держави можливе через подолання проявів правового нігілізму, шляхом недопущення зіткнення національних інтересів (у вигляді ідеалів і цілей суспільства, держави, нації), підвищення взаємодії систем цінностей як найбільш фундаментальних чинників, що визначають цілі, засоби та методи дій держав на міжнародній арені й політичних сил у країні. Однак шляхи подолання правового нігілізму не повинні бути одноразовими заходами, країні необхідні поступові, глибинні програми, які матимуть довготривалий позитивний ефект. Важливою є комплексна державна програма щодо підвищення рівня правосвідомості населення.

Серед засобів, що сприятимуть мінімізації правовому нігілізму є висока якість законодавства та його відповідність міжнародним правовим нормам, рекомендаціям міжнародних організацій, а також дієва реалізація чинного законодавства (особливо в рамках державно-правових реформ); забезпечення верховенства ролі закону в системі правовідносин, а також у діяльності правозахисних і правоохоронних органів держави; прозорість прийняття рішень, що мають юридичну силу; підвищення правової культури населення задля формування високого рівня правосвідомості тощо.

Необхідно підвищити вимоги до правотворчості (діяльність конкретних суб'єктів, яка спрямована на створення, зміну та скасування норм) та правозастосування (діяльність визначених владних суб'єктів, яка спрямована на прийняття рішення щодо впровадження норм на практиці).

Подолання правового нігілізму – процес тривалий і складний, що передбачає зміни об'єктивних чинників життя суспільства, спрямований на створення оновленого соціально-правового середовища. У системі засобів подолання правового нігілізму пріоритетне значення, по-перше, набуває правова політика держави, яка повинна бути підпорядкована завданню утвердження в суспільному житті якісного правового закону, що відображав би інтереси особистості, різноманітних соціальних угруповань, відповідав би міжнародно-правовим стандартам, національним правовим традиціям, діючи ефективно; по-друге, подолання правового нігілізму пов'язано також з утворенням якісної системи правового обслуговування, у тому числі правового інформування населення, яке підвищує правову компетентність громадян; по-третє, перспективним напрямом подолання правового нігілізму може бути загальна юридична освіта, переваги якої містяться в рівному розподілі періодів навчання під час життєвого циклу людини й наданні їй можливості здобувати необхідні юридичні знання, вміння й навички в той момент, коли виникає в них необхідність; по-четверте, подолання правового нігілізму пов'язане з поліпшенням механізму правового регулювання суспільних відносин і

правового захисту інтересів громадян і суспільства в цілому відповідно до європейських стандартів, ідеалів і цінностей.

Для подолання корупції кризового типу необхідно провести глибокі соціальні реформи, шляхом послідовних системних і скоординованих дій, об'єднаних однією концепцією, які змінять спосіб життя і забезпечать формування правового соціального світогляду. Щоб наявність моральних якостей, ціннісних орієнтацій, відчуття справедливості, були природною прерогативою на підсвідомому рівні. Україна в результаті активізації зусиль громадського суспільства в напрямі запобігання корупції, виховання нетерпимості до цього явища має стати країною, придатною для життя чесних і законослухняних громадян. Разом з цим, вкрай важливо вже зараз формувати світоглядну позицію молоді через призму моралі, психології, права та економіки.